126/8

ग्रंथ

सिध्दान्त चन्द्रिका

Siddanth chandrika

व्याकरण

126
8

अथ
सिद्धान्तचन्द्रिका

126
8

संहितैकपदेनित्यानित्याधातूपसर्गयोः॥नित्यासमासेवाक्येतुसाविवक्षामपेक्षते॥तिङ्सुबन्तचयोवाक्यंक्रियावाकारकान्विता॥७॥
संधानंपूर्वपरयोरव्यवधानेनोच्चारणंसंधिः॥ समानाजातिः सजातिः संज्ञातौजावाः सजातीयाः॥ नहिपदार्थज्ञानेविनावाक्यार्थ
ज्ञानंस्यकारणतास्ति॥८॥

सि·च·नी· ॥श्रीगणेशायनमः॥ नमस्कृत्यमहेशानंमतङ्गमुद्गलपतञ्जलैः वाणीप्रणी
१
तसूत्राणांकुर्वेसिद्धान्तचन्द्रिकाम्॥ अइउऋऌसमानाः॥ अनेन
क्रमेणैतेवर्णाज्ञेयास्तेचसमानसंज्ञाःस्युः॥ नैतेषुसूत्रेषुसंधिरनुसंधे
योऽविवक्षितत्वाद्विवक्षितस्तुसन्धिर्भवतीतिनियमात्॥ ह्रस्वदी
र्घप्लुतभेदाःसवर्णाः॥ एतेषांह्रस्वदीर्घप्लुतभेदास्सजातीयाःपरस्प
रंसवर्णाभण्यन्ते॥ ऋऌवर्णौच॥ एकमात्रोह्रस्वः॥ द्विमात्रोदीर्घः
त्रिमात्रःप्लुतः॥ एऐओऔसन्ध्यक्षराणि॥ उभयेस्वराः॥ अकारादय

छन्दसिसर्वेविधयोविकल्प्यन्ते सहशब्दंविनापिसहार्थगम्यमानेतृतीयात्वमहंसिनेतिज्ञापकात्

यएकारादयश्चह्रस्वदीर्घप्लुतभेदाउभयेस्वराउच्यन्ते॥ अवर्णवर्जानामि
नः॥ अवर्णवर्जाःस्वरानामिनउच्यन्ते॥ हयवरल॰ञणनङम॰झढ
धघभ॰जडदगब॰खफछठथ॰चटतकप॰शषस॰आदन्तास्यान्॥
आद्यन्तौवर्णौमध्यगानामात्मीयसहितानांसंज्ञा॥ अव॰जव॰ऋप॰च
प॰एवमन्येपि॥ कार्य्यायेत॥ कार्यंविधातुमुच्चार्यमाणस्तत्संज्ञकोभ
वति॥ यस्येत्संज्ञातस्यलोपः॥ प्रसक्तादर्शनेलोपः॥ प्रसयादर्शनंलुक्
वर्णविरोधोलोपश्च॥ मित्रवदागमः शत्रुवदादेशः॥ स्वरानेतरितह

एकवर्णीताश यदि अमयस्योत्य जिम्यतिवर्णे तैवर्णोविरोधः॥१॥

अकारात्स्वमोवर्णाः तमाहुः पश्च कश्चन्दे उकारस्तत्र विख्यातो नान्यो भवितुमर्हति ॥१॥ विपरीतो ह्वारान्तु अकारावधिकत्व
तदर्थस्तु नाम्यन्तस्य धातोररेदो भवतीति ॥ उत्तरत्रापि अरेदो इत्यनुवर्तिष्यते ॥ अत्रोच्यते ॥ संज्ञापूर्वकत्वेन गुणविधेर
विधानबलात्प्रयोजनान्तराण्यनुमीयन्ते मिदेर्गुणः अक्षेर्गुण इत्यादीनि ॥१॥

सि॰ चं॰ ना॰ २

सः संयोगः ॥ कुं चुं टुं तुं पुं वर्जाः ॥ अरेदो नामिनो गुणः ॥ अर ए ओ एते
गुणसंज्ञकास्ते च नामिनः स्थाने भवन्ति ॥ आरै औ वृद्धिः ॥ आ आर
ऐ औ एते वृद्धिसंज्ञाः ॥ अन्त्यस्वरादिष्टिः ॥ अन्त्यो यः स्वरस्तदादि टिसं
ज्ञको भवति ॥ अन्त्यात्पूर्व उपधा ॥ अन्त्याद्वर्णमात्रात्पूर्वो यो वर्णः स
उपधासंज्ञको भवति ॥ ह्रस्वो लघुः ॥ विसर्गानुस्वारसंयोगपरो गुरुर्दी
र्घश्च ॥ मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः ॥ विभक्त्यन्तं पदम् ॥ तपरः
स्वसमानकालस्य वर्णस्य ग्राहकः ॥ इति संज्ञाप्रकरणम् ॥ ॥ इयं च

आदिस्वरस्याऽऽशिन्त्यारैऔ इति सूत्रे
पितेष्वपि तुल्यत्वात् ॥ अथ पद्युपस्थितेषु
त्येतदर्थं संज्ञाविधानम् ॥ नस्फुरत्वं तु कविरिवा
लाप्रयोजनान्तराण्यनुमीयन्ते ॥ ऋजेर्वृद्धिः

नाम् ॥ तदेवोत्तरत्राऽप्यनुवर्त्यतां न चात उपधाया इत्यत्रारैऔ इत्यनुवृत्त्या चत्वारोपि स्युरिति वाच्यम् ॥ वृद्धिशब्देनोपस्था
स्यह्रस्वो विधास्यत इत्युच्यते ॥ तर्हि आपि तुल्यम् ॥ भागैरित्यादि लिङ्गाच्च ॥ अत्रोच्यते संज्ञापूर्वको विधिरनित्योपधायादि
रीत् ॥ अकचपीत् ॥ भूरिव ॥ अभवीदित्यादौ पाक्षिको वृद्ध्यभावः ॥ उत्तरार्थं च तत्त्वनुपदमेव वक्ष्यते ॥ यद्वा ॥ संज्ञाविधानव
लो तैर्वा वृद्धिर्हसादौ पीति च तुर्षु उर्णोतेर्वा वृद्धिः सोपे ॥ अतो हसादेर्लेर्वा वृद्धिः सेटि सावित्यादीनि ॥ ॥ गुरवे न
मः ॥

लाभार्थम् गुणा इत्यस्य स्थाने अरेदो नामिन इत्येव सूत्र्यताम् ॥
त्यत्वज्ञापनार्थं तेन तनादेरुपधाया गुणो वेपि यद्वा संज्ञा ॥

विरामोऽवसानः वर्णानामभावोऽवसानसंज्ञः स्यात्॥२॥

रे॥ ढुवर्णो यत्वमापाद्यते स्वरे परे॥ हसेर्हसः॥ स्वरात्परो रेफहकारव
र्जितो हसो हसे परेऽवसाने च वा द्विर्भवति॥ कृ चेजवाः॥ कृ वैसरैवां
कृ वे परे जवा न भवन्ति॥ वर्गो वर्गेण सवर्णः॥ स्वरहीनं परेण संयोज्य
म् दध्यानय॥ नपाद्यवलां वा द्विर्वाच्याः॥ द्वित्वं क्षस्यैव पस्यैव नो नयो
तु नयोरपि॥ दध्यानयादिषु बुधैर्बोध्यं रूपचतुष्टयम्॥ दध्यानय। द
ध्ध्यानय। दध्ध्यानय॥ रहाभ्यां द्विः॥ स्वरपूर्वो रेफहकाराभ्यां परो यमो
वा द्विर्भवति॥ गोर्य्यत्र॥ गोर्यत्र॥ नह्य्यस्ति॥ नह्यस्ति॥ पार्श्वम्॥ व

कृतारः। कीर्णीयुरिति बुध्या अपरोप्रसारितं कृप्पम्॥१॥ अक्ष्णोर्धस्यावयवे ह्यक्षमिन्द्रियकं मतमिति प्राप्नवतः॥२॥ अनन्त
रोक्तत्वाद्यादीनामेव यकारवकारौ गृह्येते इत्याशयेनाह अयादीनामिति॥ ननु ग्वौर्धौतौरित्यादावपि वर्णयोर्वर्णयोर्ग्रहणं
कस्मान्नेति चेत् आचार उपमानादित्याद्युक्तिलिंगात्॥२॥

जेयंमनः॥ कृपार्थे प्रसारितं कृप्पम्॥ कृयममत॥ अंसादेर्नूद्गिन्यास
वाक्कथ्यः॥ अंशौहिणी॥ प्रौढः॥ प्रौढिः॥ स्वैरम्॥ स्वैरी॥ स्वैरिणी॥ य्वो
र्लोपः शर्वा पदान्ते॥ पदान्ते स्थितानामपदीनां यकारवकारयो र्लोप
श्वा भवति॥ तआगताः तयागताः॥ पटइह॥ पटविह॥ तस्माइदम्
तस्मायिदम्॥ ताइह॥ ताविह॥ लोपश्शिन संधिः॥ आचार उपमाना
दिति ज्ञापकात्॥ नलोपश्शितु भवत्येव॥ स्वादेरिति निर्देशात्॥ दा
मोदरः॥ राजा रख॥ एदोतोतः॥ पदान्ते स्थितादेकारादोकाराच्च

कैन हरणमिह्यानुवर्तते तच्च व्यवस्थितविकल्पार्थं तेन पदान्ते ओकारान्तादोरतो वा लोपश्च एदोत इत्यत्र पूर्वदलेदकारनिर्देशो
नोत्तरदलेतदनिर्देशेन चेत ओ प्रौते॥ समासप्रत्यययोरिति विभक्तेर्लुकि प्रत्ययलक्षणेन पूर्वभागस्य पदत्वन्नोत्तरस्येति
एतदर्थमेवतपरकरणम्॥१॥

सवर्णसदृशस्य सस्वंबंधिकत्वात्सवर्णस्येतिलभ्यम् सवर्णसंज्ञा च समानस्यैव नान्यस्येति स्पष्टार्थम् समानस्येति ॥ आपर्जन्यवल्ल
क्षणप्रवृत्तिरिति दीर्घस्यापि दीर्घः ॥ यथा तल्लेस्य लेवैव मे घोवर्षति सर्वदा ॥ तद्वद्दीर्घस्य दीर्घत्वं ह्रस्वस्य खलु जायते ॥ ३॥ १०
हलीषेत्यत्र व्यपदेशिवद्भावेनेति ग्रहणं ॥ अमुख्ये मुख्यव्यवहारः व्यपदेशः ईषालाङ्गलपद्धतिः स्यादित्यमरः ॥ ६ ॥ गुरुस्वेनमः

सि·चं·ना· परस्याकारस्य लोपश्च भवति ॥ तेऽत्र ॥ पटोऽत्र ॥ गोऽग्रं ॥ गोऽजिनम्
४ गवाजिनम् ॥ गोऽग्रजिनम् ॥ सवर्णे दीर्घः सह ॥ समानस्य सवर्णे परे
सह दीर्घो भवति ॥ दैत्यारिः ॥ श्रीशः ॥ ईशः ॥ श्रीशः ॥ भानूदयः ॥
होतृकारः ॥ सामान्यशास्त्रतो नूनं विशेषो बलवान्भवेत् ॥ परेण पू
र्वबाधो वा प्रायशो दृश्यतामिह ॥ हलादेरीषादौ टेर्लोपो वक्तव्यः ॥
हलीषा लाङ्गलीषा ॥ मनीषा ॥ प्रयोगः ॥ शकन्धुः ॥ कर्कन्धुः ॥ कु
लटा ॥ पटिति ॥ सारङ्गः ॥ पशुपक्षिणोः ॥ साराङ्गोऽन्यः ॥ सीमन्तः ॥

बुद्धिर्मनीषाधिषणाधीः प्रज्ञा सेमुषी मतिरिति ॥ २ ॥

वाप्राद्ध्रस्य व्यवस्थितत्वाल्लोपाभावपक्षे प्रकृतिभावः ॥ ऊतिपूतिरित्यादिना पूतिशब्दो निपातितः ॥ वप्रा ह्रस्य व्यवस्थितत्वात् गो
अपवायावद्ध्रस्वेकयोगे कार्ये पृथक्योगाकरणं क्वचित्स्वरतोऽन्यत्रापि वपवादिप्रवृत्तिज्ञापनार्थम् ॥ तेन चकार्यं गव्यूतिः

सि·चं·ना· र्थेत्यादेः ॥ उवम् ॥ स्वरे ॥ मद्भवः ॥ सूत्रेऽस्मिन्दृष्टपदं सन्नान्तरादनुवर्त्त
२ नीयम् ॥ कारम् ॥ स्वरे ॥ पितृर्थः ॥ लृलम् ॥ स्वरे ॥ अनुबन्धः ॥ एअय
स्वरे ॥ नयनम् ॥ ओऽव ॥ स्वरे ॥ भवनम् गोरवा पदान्ते स्वरे ॥ टि॥
क्लितावाद्यन्तयोर्वक्तव्यो ॥ गवाग्रम् ॥ गोऽग्रम् ॥ गोऽग्रम् ॥ इन्द्राच
यो: परतो गोरङ् नित्यम् ॥ गवेन्द्रः ॥ गवाक्षः ॥ एआय ॥ स्वरे ॥ नायकः
औआव ॥ स्वरे ॥ पावकः ॥ क्वचित्स्वरवद्यकारः ॥ गव्यूतिः ॥ क्रोश
युगम् ॥ अन्यत्र गोयूतिः ॥ लव्यंजव्यं शक्यार्थे ॥ अन्यत्र लेयं पापम्

गव्यूतिरित्यादौ वृत्तोपेत ॥ ६ ॥ अव माधवः लाघवाय स्वओत इ
रित्यादौ सिद्धमित्याहुः ॥ ६ ॥

प्रकृष्टं ऋणमिति विग्रहः १ वत्सतरेणदेयमृणमित्यादि २ ऋणं स्थापनपनापयदन्यदृणं क्रियते तदृणार्णमित्यर्थः॥१८ दशार्णो देशः। नदीच दशार्णा रम्यस्तोदुर्गभूमौ तन्मलेच॥१॥

णे॥ प्रार्णम्॥ वत्सतरार्णम्॥ वसनार्णम्॥ कम्बलार्णम्॥ ऋणार्णम्॥ द
शार्णः॥ ऋतादौ नाम धातौ वा॥ प्रार्षभीयति॥ प्रर्षभीयति॥ ऌ अल्॥ अ
वर्णो ऌवर्णे परे सह अल् भवति॥ तवल्कारः॥ तवल्कारः॥ तवऌकारः॥ त
वऌकारः॥ ऌतादौ नाम धातौ वा॥ पल्लादस्त्रपोर्द्विर्वा॥ प्राल्कारीयति
प्राल्ल्कारीयति॥ प्रल्कारीयति॥ प्रऌकारीयति॥ ॥ इति स्वरसन्धिः
॥ नामि॥ अदसोऽमौ अश्वादयः संधिं न यान्ति॥ अमी अश्वादयाः॥ द्विवद्वि
त्वे॥ ईकारान्त उकारान्त एकारान्तश्च शब्दो द्वित्वे वर्तमानः संधिं न

यान्तु॥ अमनुवर्त्यव्यवस्थितो विकल्पः। तेनामोऽस्यास्तीत्यमीत्यत्र न। माधवस्त्वत्र एऐ ऐ इत्यत एइति सप्तम्यन्तमनुवर्त्तते। तेन एत्ते
कतेपश्चात्तातोऽमीशब्दः संधिं न याति। ईकार एव संधिं याति न त्वकारोपि नामीति ज्ञापकादिति भावः। अत्र नेति योगविभङ्ग
क्वचिदुक्तं नेति व्याख्येयम्। तेन वात प्रमीश्वासते इत्यासिध्यति॥२॥

ऋरित्यत्र सवर्णे दीर्घ इत्यतो दीर्घ इत्यनुवर्तते वा शब्दस्य निपतत्वात्क्वचित्प्रवर्त्ये॥ तेनावर्णस्य ऋवर्णेन सह भाव्यमानए
वान्दीर्घ भवतीति॥३॥

सि॰च॰ना॰ ५ रे सह ए भवति॥ तवेदम्॥ ममेदम्॥ उ ओ॥ अवर्ण उवर्णे परे सह ओ भ
वति॥ गङ्गोदकम्॥ ए ऐ ऐ॥ अवर्णो एकारे ऐकारे च परे सह ऐ कार भ
वति॥ तवैषा॥ तवैश्वर्यम्॥ ओ औ औ॥ अवर्णो ओवर्णे परे सह औ भ
वति॥ हसात्परस्य लोपो वा सवर्णे हसे॥ तवर्द्धिः॥ तवर्द्धिः॥ तवर्द्धिः
अवर्णान्तादुपसर्गादृकारादौ धातौ वार॥ उपार्च्छति॥ प्रार्च्छति॥
अवर्ण ऋते तृतीयासमासे॥ सुखार्तः॥ दुःखार्तः॥ शीतार्त्तः॥ तृती
यासमासे किम्॥ परमर्तः॥ प्रवत्सतरकम्बलवसनार्णदशानामृ

ओ ओ नो इत्यत्राप्योदृ इति योगविभागं कृत्वा अ ओ वा इति वानुवर्त्य अवर्णान्तादुपसर्गादोकारादौ धातौ नित्यमोकारः॥ नामधातौ तु वेति व्याख्येयम्। तेन उपोषति प्रोषीपति एवं बिम्बोष्ठः इत्याद्यपि निर्वाह्यम्॥ ८॥ एदोदादिकं च कृत्रिममकृत्रिमं च ग्राह्यम्॥ एत्येधत्योरिति निषेधज्ञापकात्॥ ७॥ एदिति योगविभागः कर्तव्यः तत्र वा ग्रहणं एङ्ग्रहणं वा ग्रहणं वानुवर्तनीयम्॥ व्यवस्थितविकल्पोयं तेनावर्णान्तादुपसर्गादेकारादौ धातौ नित्यमेकारः नामधातौ तु वा॥ ७॥

केशवेशे॥ सीमान्तोऽस्मः॥ ओत्वोष्ठयोः समासे वा बिम्बोष्ठः॥ स्थूलोतु॥
ओं ओं ओ॥ अवर्णादोकाकारे ओकारे च परे सह ओकारो भवति वि॥
म्बोष्ठः॥ स्थूलोतुः॥ समासे किम्॥ तवोष्ठः॥ एदोदादौ धातौ अवर्णान्तो
पसर्गस्य लोपः॥ प्रेजते उपोषति॥ एदोदादौ नामधातौ वा॥ उपेडकी
यति॥ उपेडकीयति॥ प्रोषीयति॥ प्रोषीयति॥ एत्येधत्योर्न॥ उपैति॥ उ
पैधति॥ प्रस्यैषैष्यपोर्न॥ प्रेषः॥ प्रैष्यः॥ प्रस्य किम्॥ अपेषः॥ एवे
ऽनवधारणे॥ अद्येव॥ अवर्णैणत्वे चैव॥ अद्य ए॥ अवर्णाद्विवर्णेप

सि॰चं॰ना॰
६
पाति॥ अग्नी अत्र॥ पटू अत्र॥ माले आनय॥ पचेते इमे॥ ओ निपातः॥
स्वरो निपातः संधिं न याति॥ अ अपेहि॥ इ इन्द्रं पश्य॥ उ उत्तिष्ठ॥ आ ए
वं मन्यसे॥ ओदन्तो निपातः॥ अहो ईशाः॥ अहो आगताः॥ अद
न्तो धौ वेतौ॥ विष्णो इति। विष्णविति॥ ऋणामसवर्णे स्वरे उसमासे प
दान्ते वा ह्रस्वः॥ चक्रि अत्र॥ चक्र्यत्र॥ मधु अकारः॥ मध्वकारः॥ म
धु एतत्॥ मध्वेतत्॥ कर्तृ इदम्॥ पदान्ते किम्॥ गौर्यौ॥ ह्रस्वविधान
सामर्थ्यान्न संधिः॥ समासे तु ह्रस्वार्थः॥ पदान्तानां समानानां प्रतिर्

अकारादित्वौकारात्तकौ प्रत्याहा इत्यभिप्रेत्याह स्वर इति॥ स्वनोप्येक एव वोध्यः न तु स्वरान्तस्यार्थे वेडन्तोरित्यादि निर्देशात्॥ ओ ओ नो इति सूत्रान्तरादुक्तस्तु
त्वा ओकारेत्तु वर्ज्ञेति॥ सत्त्वसामर्थ्यान्निपातस्य विशेषणम्॥ केवलस्य सिद्धत्वात्॥ तत्र ओकारान्तो निपातो न संधिं याति॥ ५॥ ईषदर्थे क्रियायोगे मर्यादाभि
विधेयत्वं॥ एवमनंतर्इविधाद्वव स्मरांवौ रडित्॥ पूर्वप्रक्रान्तवाक्यार्थस्यान्यथाद्योतको यमाकारः॥ पूर्वं मन्यसे नो ऽमंस्थाः इदानीं त्वेवं मन्यसे इत्यर्थः॥ ५॥

सि॰च॰ना॰ ७

वदत॥ देवदत्त॥ देवदत्त उ गुरोः किम्॥ वाक्याए दकारस्य माधु
त्॥ अन्ततः किम्॥ रुद्र॥ ॥ इति प्रकृतिभावः॥ ॥ चपाश्रवेज
वाः॥ पदान्ते वर्तमानाश्चपा जवा जवत्स्वे परे॥ षडत्र॥ वागथा
ञमे ञमा वा॥ पदान्ते वर्तमानाश्चपा ञमे परे ञमा वा स्युः॥ वरा
मम॥ षड्मम॥ वाङ्मधुरा॥ वाड मधुरा प्रत्यये ञमे जवस्यापि
नित्यं ञमाः स्युः॥ तन्मयम्॥ चिन्मयम्॥ चपाच्छः शः॥ चपाद्धु
तरस्य शकारस्य छो वा जवत्स्वे परे॥ वाक्छूरः॥ वाक्शूरः॥ अ

नतुचपाडस्यत्रवर्ग्यग्रहणात्किमित्यर्थं तर्हीतिचपात्तेनसहितःछः तस्यप्राप्ते
नविपरिणामं कृत्वा चपादिति व्याख्यास्यते॥ इतिचेन्नहि तं चादिना वाक्यद्वयमाश्रीयते॥ तत्राद्य उक्त एव॥ द्वितीयस्तु चपमे
मैपाश्शिपपाप्रश्नः॥ ननु चपाच्छस्य इत्युक्तेपि संदेह एव॥ किं शस्य छो वा छस्य शो वेति चेत् न छस्य शविधाने प्रयो
जनाभावात् लोकाच्छेषस्य लिंगाद्य॥२॥

शुभीतिनिर्विसर्गनिर्देशेनैतत् ज्ञापितम् खसपरे सप्रो विसर्गस्य लोपो भवतीति स्तोरिति सविसर्गनिर्देशो न तु तस्य पाक्षिकत्वं ज्ञापितम्॥ एतदर्थो विसर्गवचननिर्देशः॥३॥

वेकिम्॥ वाक्श्च्योतति॥ होझभाः॥ चपाद्धुतरस्य हकारस्य झभा वा
भवन्ति॥ पद्वर्गाश्चपः तद्वर्गगश्चतुर्थो भवति॥ तद्धविः तदहविः
वाग्घरिः॥ षडुढलानि॥ स्तोश्श्चुभिश्चुः॥ सकारतवर्गयोः शका
रचवर्गाभ्यां योगे शकारचव [illegible] र्गो भवतः॥ संख्यासाम्यं यथाक्रम
मस्ति चाच्चम्॥ कश्चरति॥ कश्शूरः॥ तच्चित्रम्॥ तच्छास्त्रम्॥ न
शात्॥ शकाराद्धुतरस्य तवर्गस्य चुत्वं न भवति॥ विश्नः प्रश्नः॥
ष्टुभिः ष्टुः॥ सकारतवर्गयोः षकारटवर्गाभ्यां योगे षकारटवर्गौ

योगे इति नाध्याहार्यम् आकाङ्क्षितैकदेशपूरणमध्याहारः॥१॥

घोर्लोपश्चि त्यतः पदान्तइत्यनुवर्त्तते ॥ तेन पदान्ते वर्त्तमानादिति स्वार्थे लभ्यते किमर्थमन्त्यादिति ॥ नचश्रुत्वेपि सम्बध्यते
योगविभागेन पुनर्विधानार्थम् ॥ अन्त्यादिति विभज्यते अन्त्याद्धोः श्रुर्भवति क्वचित् ॥ नहि पदान्ते धकारः सं
न्त्यादिति विभज्यते ॥ अन्त्याद्धोः श्रुर्भवति क्वचित् ॥ अनेन द्रोरित्यस्य बाधः क्रियते ॥ तेन षस्सवति षस्सा

सि॰ चं॰ ना॰ नवतः ॥ कष्टः तट्टीकते ॥ नषि ॥ षकारे परे तवर्गस्य ष्टुत्वं न भवति
नवान्नषष्ट ॥ टोरन्त्यात् ॥ पदान्ते वर्तमानात् टवर्गात्परस्य स्तोः ष्टु
त्वं न भवति ॥ षण्नरः ॥ षड्नरः ॥ षट् सीदन्ति ॥ नवतिनगर्यो
र्न ॥ षण्णवतिः ॥ षण्णगर्य्यः ॥ सुपां न ॥ लिट्त्सु ॥ तोर्लि लः ॥ तव
र्गस्य लकारे परे लकारो भवति ॥ तल्लुनाति ॥ भवांल्लिखति ॥
अनुनासिकाननुनासिकत्वेन द्विधा यवलाः ॥ तत्र नकारस्या
नुनासिको लकारः ॥ उदः स्थास्तंभोः सलोपः ॥ उत्थानम् ॥ उ
नणान्तषीत्यत्र नत्रद्वपो पादानं श्चुत्वस्यानित्यत्वज्ञापनार्थं भिन्नप्रयेन तु सुपो नेति ॥ ५ ॥

तेन खलादिद्वयपरकात् ॥ नहि पदान्ते धकारः संभवतीति उच्यते योगविभागेन पुनर्विधानार्थम् ॥ अ
संभवति उच्यते योगविभाग इति सिद्धम् ॥ २ ॥

न२
वत्वस्यासिद्धत्वान्नानुस्वारः ओदन्तो निपात इत्याभ्येत सर्वं नम् वेसस्यानुवर्त्तेर्लभत इति बोध्यम् ॥ अ ह्लुत इत्यनुवर्त्तमाने
रित्येकोयोगः अस्य चोक्त एवार्थः स्लुत इत्यपरः अत्र दूराद्धूते इत्यनुवर्त्तते वेत्यनुवर्त्तते इतो वा स्लुतवद्गुणोनित्यः

ति वा ह्रस्वः ॥ ब्रह्म ऋषिः ॥ ब्रह्मर्षिः ॥ इति ऋषिः ॥ इराऽत्र ऋषिः ॥ मधुऋ
कारः ॥ मध्वृकारः ॥ होतृऌकारः ॥ होतॢकारः ॥ पदान्ता नामिति कि
म् ॥ अच्छैत ॥ नयादुओ वो वा स्वरे ॥ किमु उक्तम् ॥ किमुक्तम् ॥ दूरा
द्धूते ऽङ्घ्रुतः ॥ दूरात्संबोधने पदस्य वाक्यं तस्य टेः स्लुतो वा ॥ हे अघ
शापम्व ॥ हे ईश ॥ हपीश ॥ सप्तम्यर्थे ईर्न संधिं याति ॥ वातप्रमी अ
स्ते ॥ पथीइदम् ॥ यपी एषः ॥ इतो वा उत्र ॥ उइति ॥ विति ॥ अस्लुतव
द्गितो ॥ देवदत्तेत्ति ॥ गुणे रन्त्तो ऽनन्त्यस्यापि वापर्यायेण स्लुतः ॥ हे ३
स्लुतः ॥ स्लुतस्सन्धिं न याति ॥ एहि देवदत्त ॥ अत्राधीष्व ॥ हे हे प्रयो ३ हे ३ स्तयोः स्लुतो वा ध ॥
॥ त्रुटिः ॥
निपात इत्यनुवर्त्तते ततश्च निपातस्य स्लुत तावा भवति ॥ सन्न स्वरे सन्धिं न याति ॥ निषेधस्तु प्रकरणबलात्स्लुस्य ध्यः ॥ ६ ॥

तेन पदान्ते संज्ञकिमर्थम् ॥ योगविभागार्थमित्यवेहि ॥ दूराद्धूते

संयोगान्तस्यलोपइत्यत्रवावसानइत्यतोवेत्यपकृष्यतस्यव्यवस्थितत्वाश्रयणात्क्वचिन्नइत्याशयेनाह॥ पुंसोऽचपर इत्या
न नुमोंइतिसूत्र्यताम्॥ संज्ञापूर्वकोविधिरनित्योयथास्यादित्येवमर्थमिदम्॥ तेन सम्राडित्यादिसिद्धम्॥ वस्तुत
निर्देशेनास्यानित्यताज्ञापनात्सम्राडित्यादिसिद्धम्॥ अत्र मइति योगं विभज्यतत्रखकंचानुवर्त्यकचि
पुंस्युत्रइत्यादिसिध्यति॥ ४॥

दितेनख्यापितोब्राह्मणिनित्सयत्वेति इति सिद्धम्॥ ५॥
उसोऽत्रैकिं इति कॅ शब्देन॥ अस्त्रसोऽ अस्त्रासीत्यादि
विसमस्य समागम इति व्याख्येयम्॥ तेन पुंस्कोकिल इति

सि·सं·ना
९

म्लेच्छति॥ पदान्ताद्दीर्घाद्वा॥ लक्ष्मीच्छाया॥ लक्ष्मीछाया॥ आङ्·माङ्·भ्यां
नित्यम्॥ आच्छादयति॥ माच्छिदत्॥ पुंसोऽचपरे खयि संयोगान्तस्या
लोपः॥ पुंस्कोकिलः॥ पुंस्पुत्रः॥ अचपरे किम्॥ पुंक्षीरम्॥ खयि किम्
पुंदासः॥ रमातौवा॥ पुंसख्यातिः॥ पुंख्यातिः॥ मोऽनुस्वारः॥ मकार
स्यानुस्वारोभवति हसे पदान्ते॥ तं हसंति॥ पदं दृष्ट्वा॥ नश्चापदान्तेभ
से॥ नस्यमस्य चापदान्ते वर्त्तमानस्यानुस्वारोभवति भसे हकारे
चपरे॥ यशांसि॥ पुंसाम्॥ स्वनडुंहि॥ यमाययेऽस्य॥ अनुस्वार

अत्र होरुभाइत्यतोहकारोनुवर्त्यः॥ सचविभक्तिविपरिणामेनसप्तम्यन्तोबोध्य इत्याशयेनाह॥ हकारेचेति॥
नेत्यनुवर्त्यवाक्यभेदेनव्याख्येयम्॥ तत्श्चापदान्तस्यनस्यक्वचिदनुस्वारोनेत्यर्थः॥ तेन सुहिन्त्याभि
त्यादि सिध्यतीत्यहुः॥ ३॥

वेतिद्वितियसूत्रोपन्याससामर्थ्यादेतत्पदान्तविषयमित्याशयेनाह॥ पदान्तेवर्त्तमानस्येति वेतिव्यवस्थितोविकल्प
इत्यभिप्रेत्याह॥ यवलमनपरे हकार इति॥

स्ययमा नवंतिययेपरे॥ अस्यययस्य सवर्णो॥ शान्तः॥ अङ्कितः॥
कुण्ठितः॥ गुम्फितः॥ वाँ॥ पदान्तेवर्त्तमानस्यानुस्वारस्ययमावा
नवन्तिययेपरे॥ अस्यययस्य सवर्णः॥ त्वं करोषि॥ तं तनोतित
न्तनोति॥ संपन्ना॥ सम्पन्ना॥ संवत्सरः॥ सव्वँत्सरः॥ यंलोकम्॥ य
ल्लोँकम्॥ क्विबन्ते राजतौ परे समोमस्य म एव॥ सम्राट्॥ यवलमनप
रे हकारे मस्य यवलमना वा॥ किंह्यः॥ किय्ँह्यः॥ किंह्वलयति॥ कि
व्ँह्वलयति॥ किंह्लादयति॥ किल्ँह्लादयति॥ किंह्मलयति॥ किम्ह्मलयति॥ किंह्नु

वेतिव्यवस्थितविभाषाश्रयणात्॥ शसेइत्यारभ्यपकारेइतत्पर्यन्तंलभ्यम्॥१॥ वेतिव्यवस्थितत्वादेवप्राङ्‌खषष्ठइत्यत्र निषेधेन॥४॥

सि॰ चं॰ ना॰ १०

ते॥ किंइते॥ शसेचपरस्येति यो वा॥ वत्सरः॥ वथ्सरः॥ अप्सरः॥ अप्फ्सरः॥ नपदान्ते॥ तत्साधुः॥ कुकटुकवर्जितस्यविभक्तेन नवत्सु॥ टनात्सस्यवाधुट॥ षट्सेतः॥ षट्त्सन्तः॥ सन्सः॥ सन्त्सः॥ शसेङ्णोः कुकटुकौवा॥ प्राङ्‌षष्ठः॥ प्राङ्‌क्षष्ठः॥ प्राङ्‌ख्षष्ठः॥ सुगण्साधुः॥ सुगण्ट्साधुः॥ सुगण्ठसाधुः॥ पकारेपरेन्नस्यनसवा॥ स्रोर्विसर्गः॥ सकाररेफयोर्विसर्गोभवतिरसेपदान्तेच॥ धातोः पदान्तेनतुरसे॥ कुंप्वोः ᳵकᳵपौवा॥ कवर्गेचपरेविस पवर्गे१

र्जनीयस्यवा विसर्जनीयस्य ...

यो: परतोविसर्जनीयस्यसोविधीयते॥ भास्करइत्यादिवाक्याविरुद्धंचेदम्॥ ᳵकᳵपयोर्विधानात्‌ नः सगित्यनुष्का नृम्ह: पाहिइत्यादिसिध्यति अत्रइणकोइत्यतइकारोकारोनपीत्यतः पीतिमराद्रुकतुत्यानुवर्त्य विभक्तिर्थयन्ते॥२॥

नमः नह्यतां नन्तेवानुवर्त्त्यवाक्यभेदेनसंवध्यतनस्थानिकस्यनस्यनेतिव्याख्येयमित्याहुः॥१॥ पदस्येतिकिं॥ इदंश कुत्वविधिस्तुवाभ्याम्नक्षतीत्यादावेकपदस्थेचवर्गेसावकाशः॥ चपाछ्‌ः नत्वयुक्तोछसादाविषयादिनिर्दे

तंन्नम्॥ नः संकछते॥ नान्तस्यपदस्यावपरेछतेसगागमोनवी त॥ राजंश्चित्रम्॥ नवास्ततनोति॥ अवपरेकिम्॥ सन्त्सरुः॥ नप्शान्तनोति॥ शंवकवा॥ नान्तस्यपदस्यावपरेशेनाचेयागमोभव ति॥ नवाञ्छूरः॥ नवाञ्च्छूरः॥ नवाञ्शूरः॥ ङ्णोह्रस्वादिः स्वरे॥ ङकारणकारनकाराह्रस्वादुत्तराद्विर्भवन्ति स्वरेपरेपदान्ते॥ प्रत्याङ्ङिदम्॥ सुगण्णिह॥ राजन्निह॥ छः॥ ह्रस्वात्परश्छकारोद्विर्भवति॥ खवसेचयामसानाम्॥ तवच्छत्रम्॥ दीर्घात्‌॥ ह्रीच्छति

संवध्यते॥ विकल्पस्तुव्यवस्थितः॥ तेनपदान्तेदीर्घादाङ्‌माङ्‌वर्जिताद्वा॥ अत्रह्रस्वादितिनानुवर्त्यम्॥ स्वरे इत्यनुवर्त्यविभक्तिव्यत्ययेनस्वरादितिबोध्यम्॥२॥

सि·चं·ना:
११

त्रम॥पशस्कल्पम॥पशस्कम॥पशस्काम्यति॥सर्पिष्पासम॥सर्पि
ष्कल्पम॥सर्पिष्कामति॥नमस्करोत्ति॥पुरस्करोत्ति।निष्प्रत्यहम।
आविष्कृतम॥तिरस्कर्त्ता॥द्विष्करोति।द्विः करोति।त्रिष्करोति॥त्रिः
करोति॥चतुष्कपालः॥धनुष्करोति॥धनुः करोति॥सर्पिष्करि
का॥अपस्कारः॥अमस्कुम्भः॥अपस्पात्रम॥अपस्सहिताकुशा
अपसकुशा॥अपस्कर्णी॥अधस्पदम॥शिरस्पदम॥प्राहृत्ति
गणेपम॥रोरात्रिषु॥अहोविसर्गस्यपदान्तेरो भवति।नतुराआ

मुख्यप्रयोजस्तुगतमहोरात्रिरेखा॥९॥ अत्रैवमहे सैतिपरिलोपान्नअखसलाभोभवति॥४॥

दिषु॥अहर्गणः॥अहरहः॥रात्र्यादिषुतु॥अहोरात्रः॥अहोरूपम॥
अहोरथन्तरम॥अतोऽत्सुः॥अकारात्परस्य विसर्गस्य उकारो भव
त्यतिपरतः॥कोऽर्थः॥हवे॥अकारात्परस्य विसर्गस्योकारो भव
हवेपरे॥देवोयाति॥मनोरथः॥आँदवेँलोपश्च॥अवर्णात्परस्य
विसर्गस्य लोपश्च भवत्यते वेपरे॥देवा अत्र॥वातावान्ति॥स्वरेपह
म्बा॥अवर्णात्परस्य विसर्गस्य स्वरेपरे पत्वम्वा॥देवाईह॥देवापि
ह॥भोसः॥भोस भोगोस घोसद्र्स्येत्तस्य विसर्गस्य लोपश्च भवत्य

सि.बे.ना
१२

वेपरे॥ नोहरे॥ नोगोनमस्ते॥ अधोपाहि॥ स्वरेपत्वम्वा॥ नोपि
द्ध॥ नोगोपिद्ध॥ अधोपपगच्छ॥ नामिनोरः॥ नामिनःपरस्यविस
र्गस्यरेफोभवत्यवेपरे॥ अग्निरत्र॥ पटुर्वक्ता॥ रेफप्रकृतिकस्य
स्वपेवा॥ योः पतिः॥ गिर्पतिः॥ अहःपतिः॥ अहर्पतिः॥ रेफप्रकृ
ति कस्यविसर्गस्यरेफोभवत्यवेपरे॥ प्रातरत्र॥ अन्तर्गतः॥ रि
लोपोदीर्घश्च॥ रेफस्यरेफेपरेलोपोभवतिपूर्वस्यचदीर्घः॥ पुना
रमते॥ हरीराजते॥ नान्रम्य॥ सैषाद्वसे॥ सषाढ्वादेषषाढ्वा॥

अनुक्तसमुच्चयार्थश्चकारः तेनस्वपेवेत्युक्तवार्त्तिकेंलब्धमित्याहुः॥ अःसइतेऽभावादुक्तेसर्वादीनांस
तच्छद्दस्यानुकरणम्॥ तत्साहचर्यादेषशब्दोप्येतच्छद्दस्यैव अर्थमात्रतात्पर्योच्चारणविषयकमनु
र्वकार्याभावोज्ञापितः॥ सधातुरित्यादिज्ञापकात्॥
ष्येम्॥ अहदमाःत्रतात्पर्योच्चारविषयकमनुकरणम्॥१॥

विसर्गस्यसइतितुनोक्तं पर्यायेणद्वयोरखलाघवयोरनपेक्षत्वात्॥ अःसइतिसूत्रणपिठेयद्विसर्जनीयस्येत्युक्तंतत्संज्ञापूर्वक
त्वम्॥ अत्रवेत्यनुवृत्तस्यव्यवस्थितत्वाश्रयणात्॥ प्रासपरेखसइति॥ अस्मिन्नर्थेवाक्षेपोः प्रातुरित्यादिनिर्देशोप्य
त्वेनसस्यानित्यत्वबोधनार्थम्॥ तेनकःसाधुरित्यादिसि
द्ध्यनुकूलः॥२॥ भिन्नानुपूर्वीकः शब्दएकार्थप्रतिपादकःप
र्यायः॥१॥

र्भस्यषः कऽपौवाभवतः न्हंऽपाहि॥ न्हंःपाहि॥ न्हन्पाहि॥ ॥इतिहस
संधिः॥ ॥विसर्जनीयस्यसः॥ खसेपरे॥ कस्तनोति॥ प्रासपरेख
सेविसर्जनीयस्यविसर्गएव॥ कः त्सरुः॥ रामः सोता॥ घनाघनः क्षो
भनः॥ शसेवा॥ कः शरः॥ कश्शरः॥ कः षण्ढः॥ कष्षण्ढः॥ कस्साधुः
कःसाधुः॥ खसपरेशसेविसर्गलोपोवा॥ हरिस्फुरति॥ हरिःस्फु
रति॥ वाचस्पत्यादयोनिपातात्सिध्यन्ति॥ वाचस्पतिः॥ बृहस्पतिः॥
तस्करः॥ कौतस्कुतः॥ कानकान्॥ कांस्कान्॥ भास्करः॥ पयस्पा
॥हरिस्फुरति॥ कुप्वोः ऽकऽपौवा॥ कऽकरोति॥ कःकरोति॥ कऽपचति॥ कःपचति॥ २॥

सोनइत्यावर्त्यशसोनकारस्यसकारइतिव्याख्येयम्॥इष्टसिध्यर्थमिहतेनजाः इत्यादिसिद्धम्॥४॥

सि॰ चे भाः
१३

योभवन्ति॥एकत्वद्वित्वबहुत्वेषु॥एकवचनद्विवचनबहुवच
नानि॥सोविसर्गः॥देवः।देवौ॥जसोजकारोजसीतिविशेषणार्थः
देवाः॥अम्शसोरस्य॥समानात्परयोरम्शसोरकारस्यलोपोभव
ति॥देवम्॥देवौ॥शसःशकारःशसीतिविशेषणार्थः॥सोनःपुंसः
पुल्लिङ्गात्समानात्परस्यशसःसकारस्यनकारादेशोभवति॥न
त्वाम्शसीत्यात्वे॥शसि॥शसिपरेपूर्वस्यदीर्घोभवति॥पदादेश
स्तद्वद्भवति॥नतुवर्णमात्रविधौ॥देवान्॥टेन॥अकारात्पर

दिधिः॥वर्णमात्रस्यविधिः॥वर्णमात्रेविधिरितिचतुर्थीसमासः॥वर्णमात्रेतीतिकिम्॥वरस्केनेत्यत्ररा
तिकिम्॥देवानित्यत्रविसर्गोयथानस्यात्॥वर्णमात्रेइतिकिम्॥देवइष्टइत्यत्रविसर्गोस्योत्वंयथानस्यात्॥

भभिन्सः इतिच्छेदः॥यद्वा॥भभ्यइतिच्छेदः॥अकारात्परस्यभ्यसोभकारइत्यर्थोस्तु॥अत्राकारोवास्वित्यतोऽनुवर्त्तते॥एवंभि
त्सवर्णोदीर्घंबाधित्वाप्येवमेव॥अन्यथासमानाद्देर्लोपइत्यतोलोपमनुवर्त्यलोपमेवव्यधास्यत्॥यद्वा॥भइत्येवास्तुभीतिपूर्व
दिप्रकरणंभित्वान्यसाद्विपीयते॥अतःप्रोठःपापयतीत्यादिसिद्धम्॥२॥

स्यइनभवति॥देवेन॥आङ्कि॥अकारआभवतिभकारादौस्यादौपरे
देवाभ्याम्॥भ्यः॥अकारात्परस्यभिसोभकारस्याकारादेशोभवति
अचूए॥एऐऐ॥देवैः॥ङे॰ऽक॥अकारात्परस्यङे॰इत्येतस्यागागमो
भवति॥देवाय॥देवाभ्याम्॥एस्मिबहुत्वे॥अकारस्यैत्वंभवतिस
कारभकारादौस्यादौपरेबहुत्वेसति॥देवभ्यः॥ङसिरत्॥अकार
त्परोङसिरद्भवति॥देवात्॥ङस्स्य॥अकारात्परोङस्स्योभवति।
देवस्य॥ओसि॥अकारस्यओसिपरेएत्वंभवति॥एअए॥देवयोः

सेस्तइत्येवसुवचम्॥नचदेवइत्यत्राप्यतिव्याप्तिः॥स्वान्यादेरित्यादिलिंगेनातिव्याप्तिवारणात्॥नचामर्थंतदितिवाच्यम्॥
छः इत्यादिलिंगात्॥३॥

अत्रवक्ष्येह्रस्वादितिसस्त्रान्मराद्धकहृत्याह्रस्वादिति॰पुंसइतिचानुवर्त्यपुंसितुह्रस्वदेव॥२॥सतोहिकाप्पिरा: कार्प्यराभवितव्य
कनिर्देशोनषत्वत्वसत्वस्यापिक्वचिद्विध्यर्थत्तत:सिस्वेदपिषतिसिस्वादपिषतिसिसाहयिषतिनिसेसिय्यतेइत्यादौसत्वमपि
मितिसःस्य इतिनिर्देशकेवलविसर्गइतिनिर्देश: ॥अथस्य इतिद्विसकार
भवतितद्विधेसामर्थ्यात्सुपत:कृतत्वा॥३॥

सि॰चे॰भा:
२४

देवआम् इतिस्थिते॥नुडामः॥समानात्परस्यामोनुडागमोभवति
पुंसितुह्रस्वादेव।नामि॥पूर्वस्यदीर्घोभवतिनामिपरे॥देवाना
म्॥देवे॥देवयो:॥किंलाभिस:कृतस्यकवर्गादिनाचपत्याश्च
तत्परस्यकेनचित्तत्रणिकृतसरकद्रसकास्यषकारादेशोभवत्य
न्तेस्थितस्यनभवति॥देवेषु॥सिर्द्धि:॥आमंत्रणेसिर्द्धिर्भवति॥
समानाद्धेर्लोपोधातो:॥ह्रस्वात्समानादेदोतश्चोत्तरस्यधेर्लोपोभ
वत्यधातो:॥आभिमुख्याभिव्यक्तयेहेशब्दस्यप्राक्प्रयोग:दे

रिलोपोदीर्घश्चेतिसूत्रेलोपश्चोनुवर्त्तनात्॥रिदीर्घश्चेतिवक्तव्येलोपश्चग्रहणमुत्तरार्थमित्याशयेनाह॥सपश्चादिति॥२॥
सेरिकारोत्वसो:सावित्यादौसीत्युक्तेसकारादिलाभसंभवात्।नवेष्टापत्ति:॥वेधस्युइत्यादावपिदीर्घत्वसंभवात्॥५॥

ष्पपरस्यविसर्गस्यलोपोभवतिह्सेपरे॥सचरति॥एषहसति॥सश
ब्दाद्विसर्गस्यलोप:स्वरेलोपएवपादपूर्णेचेत्॥सैषदासरथीराम:
सैषराजायुधिष्ठिर:॥सैषकर्णोमिहात्यागीसैषभीमोमहाबल:॥ ॥
इतिविसर्गसंधि:॥ ॥अथविभक्तिनाम॥विभक्तिरहितंधातुवर्जि
तंचार्थवच्छब्दरूपंनामोच्यते॥तस्मात्॥सि॰औ॰जस॰अम॰औ॰
शस॰टा॰भ्याम॰भिस॰डे॰॰भ्याम॰भ्यस॰ङ॰सि॰भ्याम॰भ्यस॰ङ॰स
ओस॰आम॰ङि॰ओस॰सुप॰॥नाम्नःपरा:स्यादयस्सप्तविभक्त

॥आत्याम्आसोरस्येत्यतोमण्डूकप्लुत्याऽस्येत्यनुवर्त्तते॥२॥

रेपि॥अवप्रत्याहारेणकवर्गेणपवर्गेणानुस्वारेणविसर्गेणऽकऽपाभ्यां
चमध्येव्यवधानेपिभवतिनाम्येन॥सर्वेण॥सर्वादिःस्मट्॥सर्वादेरका
रान्तात्परस्यङेइत्येतस्यस्मडागमोभवति॥सर्वस्मै॥अतःसर्वादेर
कारान्तात्परस्यातःस्मडागमोभवति॥सर्वस्मात्॥सुडामः॥सर्वादे
वर्णान्तात्परस्यामःसुडागमोभवति॥सर्वेषाम्॥ङिःस्मिन्॥सर्वादे
रकारान्तात्परेङिःस्मिन्भवति॥सर्वस्मिन्॥शेषंदेववत्॥एवंवि
श्वादयः॥डतरडतमौप्रत्ययौ॥ततस्तदन्ताश्शब्दाग्राह्याः॥पूर्वा

एतत्सूत्रन्तुत्रसीसर्वादेःस्मट्अतःङिःस्मिन्नितिसूत्रचतुष्टयेवेत्यनुवर्त्यबोध्यम्॥३॥स्वार्थविप्रकृष्टंपरार्थीबलेनसंयोगम्॥४॥
स्वाभिधेयापेक्षोऽवधिनियमोव्यवस्था अवधेर्नियमःकीदृशःस्वस्यपूर्वादेरभिधेयंवाच्यंभूम्यादितदपेक्षतेइत्यर्थःदिशः
सपत्नीभवदक्षिणस्याः इत्यादावपिव्यवस्थास्त्येव॥५॥

दीनांनवानांजस्ङसिङीनांशीस्मात्स्मिनोवा॥पूर्वे॥पूर्वस्मात्
पूर्वात्॥पूर्वस्मिन्॥पूर्वे॥एवंपरादयः॥सर्वादिःसर्वकार्यःस्यान्नचे
द्गौणोऽथवानिधा॥पूर्वादिष्वव्यवस्थायांसमोतुल्येन्तरोपुरि॥परि
धानेबहिर्योगेस्वोऽर्थज्ञात्यन्यवाच्यपि॥सर्वमतिक्रान्तोऽतिसर्वः
तस्मैअतिसर्वायदेहि॥प्रियःसर्वोयस्यप्रियसर्वस्तस्मैप्रियस
र्वाय॥सर्वोनामकश्चित्तस्मैसर्वाय॥अतिपूर्वाय॥समायतुल्या
य॥अन्तरायांपुरिग्रामयोरन्तरेतापसः मध्यइत्यर्थः॥अन्तरेच

यथवस्थितविभाषाश्रयणात् ॥४॥ प्रथमान्तेन समासः ॥ परिनिष्ठितविभक्त्या वा ॥५॥

सि॰ च॰ ना॰
१६

न्तरा वा शाटकाः परिधानीया इत्यर्थः ॥ अन्तरे अन्तरा वा चाण्डालस्य
गृहा बाह्या इत्यर्थः ॥ स्वा पध नायज्ञातयेना ॥ स्वस्मै आत्मने ॥ द्वन्द्वे
सर्वादीनां तस्य सर्वकार्यम् ॥ पूर्वापरावराणाम् ॥ वा जसि ॥ वर्णाश्र
मेतरे ॥ वर्णाश्रमेतराः ॥ तृतीयासमासे तृतीयासमासार्थवाक्ये च
न ॥ मासेन पूर्वाय ॥ मासपूर्वाय ॥ प्रथमचरमतयअयअल्पार्द्धकति
पयनेमानां जसि वा ॥ प्रथमे ॥ प्रथमाः ॥ तयअयपटौ प्रत्ययौ ॥ ततस्त
दन्ताः शब्दा ग्राह्याः ॥ द्वितयाः ॥ शेषं देववत् ॥ नेमे ॥ नेमाः ॥ शेषं सर्व

२

अन्यतरान्यतमशब्दावव्युत्पन्नौ स्वभावात् ॥ द्विबहुविषये निर्द्धारणे वर्त्तेते ॥ तत्रान्यतमशब्दस्य गणे पाठाभावान्न संज्ञा ॥ ३ ॥ इतरश
ब्दाकेच स्यान्मर्यादावचद्वयोः ॥ ३ ॥ त्वत् त्व इत्यन्यपर्यायौ ॥ ३ ॥ नेम इत्यर्द्धे ॥ ३ ॥ पूर्वपरावरोत्तरापराः पश्चाद्दिक्कालयोस्तद्वाच्छि
न्तरमवकाशावधिपरिधानान्तर्द्धिभेदतादर्थ्येषु ॥ छिद्रात्मीयविनावहिरवसरमध्ये ऽन्तरात्मनि चेति ॥ ३ ॥ त्यदतद पूर्वोक्तप
क्षेवेच ॥ ४ ॥ एतद्विदमो प्रत्यक्षोपस्थितौ ॥ ४ ॥ इकारप्रश्लेषः किमर्थमिति चेत्सत्यम् प्रथमादिभ्यो विध्यर्थः ॥ ५ ॥

देव ॥ हे देवौ ॥ हे देवाः ॥ एवं घटपटरामकृष्णादयः ॥ सर्व॰ विश्व॰ उभ॰ उ
भय॰ अन्य॰ अन्यतर॰ इतर॰ उतर॰ उतम॰ सम॰ सिम॰ त्वत्॰ त्व॰ नवतु
नेम॰ एक॰ पूर्व॰ पर॰ अवर॰ दक्षिण॰ उत्तर॰ अपर॰ अधर॰ स्व॰ अन्तर॰
त्यद्॰ तद्॰ यद्॰ एतद्॰ इदम्॰ अदस्॰ द्वि॰ किम्॰ युष्मद्॰ अस्मद्॰ ॥ एते
सर्वादयस्त्रिलिङ्गाः ॥ जसी ॥ सर्वादेरकारान्तात्परो जस् ई र्भवति ॥ सर्वे
षुर्नो णो नन्ते ॥ षकाररेफऋवर्णेभ्यः परस्य नकारस्यैकपदस्थस्य ण
कारादेशो न च स नन्ते स्थितस्य न भवति सर्वानित्यादौ ॥ अवकुम्बाने

॥ धातोर्नामिन इत्यादिनिर्द्देशोनैकपदस्यैवास्य स्वीकारात् ॥ अथैवं रामनामेति इत्यादावपि न णत्वम् ॥ रार्जनद्रेत्या
अथ हरिकामेरोत्यादौ कथमिति वाच्यम् ॥ ज्ञापकसिद्धं न सर्वत्रेत्याश्रयणात् ॥ ३ ॥ ॥ अपि तद्दोऽनुक्तसमु
पिरोभवति ॥ कुप्ववान्तरेपीति सुवचम् स्वराद्यदन्तस्यैतस्य पदिपरत्वाद्वत्वं नदीम् ॥ १ ॥

स्पतेर्द्वेति अव सानयवनतः सापराह्णः नतु मन्तमव्ययम् मन्लोपस्यादर्शनात् ॥१॥

जरौ॥ निर्जरसः। निर्जराः॥ यत्तेहसादौ चदेववत्॥ संख्याविसाय
पूर्वस्याह्नस्याहन्वाङौ॥ वेङ्यो॥ अन्नन्तस्योपधापालोपोवास्यदी
ङि॥ इत्येतयोः परयोः॥ मकारवकारान्तसंयोगादुतरस्यन॥ द्वयो
रन्होस्समाहारः॥ द्व्यन्हः द्व्यन्हि॥ द्व्यहनि॥ द्व्यन्हे॥ विगतमह॥
व्यन्हः॥ व्यन्हि। व्यहनि॥ व्यन्हे॥ अन्हः सायः। सायान्हः॥ सायान्हि
सायाहनि॥ सायान्हे॥ पाद्दन्तनासिकामासहृदयनिशाऽस्र
ज्यूषदोषयकृतशकृतउदकआस्यमांसपृतनासानुनाम्॥

पद्दत्नसमासहृद्निशस्रसन्यूषन्दोषन्यकन्शकन्उद
नआसन्मांसयत्नसुशसादौवा॥ पदः॥ पदा॥ पद्भ्याम्। पद्भिः।
दतः॥ दता। दद्भ्याम्॥ मासः॥ मासा॥ माभ्याम्॥ मासाभ्याम्॥ अप्रष्ठो
पः स्वरेऽव्ययुक्ताच्छसादौ॥ अन्नन्तस्योपधालोपो भवति शसा
दौ स्वरे। मकारवकारान्तसंयोगादुतस्यन॥ षण्योगेऽस्न॥ यूष्णः
॥ यूष्णा॥ नाम्नो नो लोपश्धौ॥ नान्तस्य नाम्नो नो लोपश्च भवति र
सेयदान्ते चाधौ॥ यूषभ्याम्॥ यूषभिः॥ यत्तेयज्वसु चदेववत्॥

पदादयः पृथक्शब्दा इत्येके॥ सोमपाः॥ सोमपौ॥ सोमपाः॥ सो
मपाम्॥ सोमपौ॥ आतो धातोर्लोपः॥ धातुसम्बन्धिन आकारस्य
लोपो भवति शसादौ स्वरे परे॥ सोमपः॥ सोमपा॥ सोमपाभ्याम्॥
सोमपाभिः॥ एवं कीलालपाविश्वपाशङ्खध्मादयः॥ हाहेति किम्
॥ हाहान्॥ हाहै॥ हाहाः॥ हाहे॥ हरिः॥ औघ्रू॥ इकारान्तादुकारा
न्ताच्च परे औरपि आपद्यते ई ऊ भवतः॥ हरी॥ एओ जसि॥ इकारान्त
स्योकारान्तस्य च जसि परे एकार ओकारश्च भवति॥ हरयः॥ भो

वत्॥ तीयस्य ङित्सु वा सर्वनामवद्रूपम्॥ द्वितीयस्मै॥ द्वितीयाय॥ द्वि
तीयस्मात्॥ द्वितीयात्॥ द्वितीयस्मिन्॥ द्वितीये॥ एवं तृतीयः॥
उभशब्दो नित्यं द्विवचनान्तः॥ उभौ॥२॥ उभाभ्याम्॥३॥ उभयोः॥
२॥ उभयशब्दस्य द्विवचनं नास्तीत्येके॥ अस्तीत्यन्ये॥ उभयः॥
उभयौ॥ उभये॥ निर्जरः जराया स्वरादौ जरस् वा वाच्यः॥ तद
न्तविधिरत्र॥ षष्ठीनिर्दिष्टस्यादेशास्तदन्तस्य ज्ञेयाः॥ गुरुः शिष्य
सर्वस्य वक्तव्यः॥ निर्दिश्यमानस्यादेशा भवन्ति॥ निर्जरसौ॥ नि

१अपङनालेपिनजसिविकल्पः व्यवस्थितत्वात्॥ एकदेशविकृतमनन्यवत्॥ नहि कर्त्तोपु छी गच्छिते ष्वाश्चेवनाष्वैनिनगई भः१

सि॰च॰ना॰ न्यादय:॥ उकारान्ताविसुवायुभान्वादय:॥ भानु:॥ भानू॥ भान
१८ व:॥ सेर्डौधे:॥ सखिशब्दात्तदन्ताच्च परस्य सेरधे डा भवति॥ स
खा॥ हे सखे॥ ए सखयु:॥ सखिशब्दस्य तदन्तस्यचैकारादेशो
भवति धिवर्जितेषु पञ्चसु॥ सखायौ॥ सखाय:॥ सखायम्॥ स
खायौ॥ सखीन्॥ दीर्घत्वान्नन॥ सखिपत्योरीङ॥ ङे॰ सखिप
तिशब्दयोरीगागमो भवति राङे॰ सु परत:॥ सख्या॥ सख्ये॥ ङ ङि॰२
ङु॥ सखिपतिशब्दयोर्नागमो भवति ङ॰सि ङ॰सोरकारे परे

ख्यतो ङ॰उ॰॥ अकारान्तात्सख्यङ॰सिङ॰सोरकारस्य उकारो भवति स च डित
सख्यु:॥ सखिभ्याम्॥ सखिभ्य:॥ सख्यु:॥ ङे॰ नौङिदित्यौकारे सख्यौ
ते सखिपत्योरीक॥ सख्यौ॥ शेषं नव: सखा सुसखा॥ सुसखा
यौ॥ सुसखिना॥ सुसखये॥ सुसखे:॥ सुसखौ॥ अतिशायि
त: सखा अतिसखा॥ परम: सखा परमसखा॥ परमसखा
यौ॥ परमसखिना॥ सखीमतिक्रान्तोऽतिसखि:॥ इह डेत्वे
न लक्षणप्रतिपदोक्तयो: प्रतिपदोक्तस्यैव ग्रहणमिति न्याया

त॥पतिः॥पती॥पतयः॥पत्या॥पत्युः॥पत्यौ॥पतिस्समासेह
रिवत॥भूपतये॥आगमजमनित्यम्॥सखिना॥पतिना॥द्वि
शब्दोनित्यंद्विवचनान्तः॥त्यदादेष्टेरस्यादौ॥द्वौ२॥द्वाभ्या
म्॥३॥द्वयोः॥७॥संज्ञोपसर्जनयोर्नात्वम्॥द्वावतिक्रान्तोऽ
तिद्विः॥द्विर्नामकश्चित्॥द्विः॥द्वौ॥द्वयः॥प्राधान्येतु॥परम
द्वौ॥त्रिशब्दोनित्यंबहुवचनान्तः॥त्रयः॥त्रीन्॥त्रिभिः॥त्रिभ्यः
॥७॥त्रेस्त्रयङ्॥त्रिशब्दस्यापङादेशोभवतिनम्पिपरे॥तदन्त

॥इकारान्तस्योकारान्तस्य घेधौपरेएकारओकारश्चभवति॥हेहरे
॥हेहरी॥हेहरयः॥हरिम्॥हरी॥हरीन्॥टानास्त्रियाम्॥इकारान्तो
दुकारान्तस्यवङिति परेएकारओकारश्चभवति॥हरये॥हरिभ्या
म्॥हरिभ्यः॥उ.स्य॥एदोद्भ्यांपरस्यङसिङसोरकारस्यलोपश्चभव
ति॥हरेः॥हरिभ्याम्॥हरिभ्यः॥हरेः॥हर्योः॥हरीणाम्॥ङेःरौङितः॥इ
दुद्भ्यामुत्तरस्यङेर्नोभवतिसचङित्॥ङितिटेः॥ङितिपरेटेर्लोपो
भवति॥हरौ॥हर्योः॥हरिषु॥एवमग्निगिरिरविकविकलिमु॥

तप्रमीभ्याम्॥ वातप्रमीभिः॥ वातप्रम्योः॥ वातप्रमीषु॥ एवं ययीप
पप्यादयः॥ क्विबन्तवातप्रमीशब्दस्यामिशसिङौ च विशेषः॥ वातप्र
म्यम्॥ वातप्रम्यः॥ वातप्रम्यि॥ ह्वौवेतियः॥ बहुश्रेयस्यापस्पस
वहुश्रेयसी॥ ईदूदन्तस्य इयुवङ्स्थानं नित्यस्त्र्याख्यस्योपसर्जन
त्वेऽपि स्त्रीकार्यं वक्तव्यम्॥ हसेपसे र्लोपः॥ हसान्तादीबन्ताच्च
परस्य से र्लोपो भवति॥ धोर्ह्रस्वः॥ इयुवङ्स्थानवर्जितयोरीदूतोः
स्त्रीशब्दस्य च स्त्रियो धौ परे ह्रस्वविधानसामर्थ्याद्धावितिन॥ हे व हृत्वः

हुश्रेयसि॥ बहुश्रेयसीम्॥ बहुश्रेयस्यौ॥ बहुश्रेयसीन्॥ ङितामट्
॥ स्त्रियामीकारान्तादूकारान्ताच्च ङितामडागमो भवति॥ बहुश्रे
यस्यै॥ बहुश्रेयस्याः॥ बहुश्रेयसीनाम्॥ स्त्रियां यो॥ इवर्णान्तादुव
र्णान्ताच्च स्त्रियां वर्तमानात्सरस्य ङे·नामादेशो भवति॥ बहुश्रेय
स्याम्॥ अनीबन्तत्वान्न सिलोपः॥ अतिलक्ष्मीः॥ शेषं बहुश्रेयसी
वत्॥ सुश्रीः॥ ह्वौ ईतोरियुवोऽस्वरे॥ धातोरिवर्णोवर्णयोरियुवौ
भवतः स्यादौ स्वरे परे॥ सुश्रियौ॥ सुश्रियः॥ एवं सुधीयवक्रादयः॥

सेनानीः॥ द्यौवा॥ अनेकस्वरस्य नाम्नो धातोरिवर्णोवर्णयोर्यका
रवकारौ भवतः॥ स्वरेपरे॥ धातोरवयवसंयोगः पूर्वोयस्मात्र
स्यात्तन॥ सोपपदस्यानेकस्वरस्यचेदुपसर्गकारक पूर्वोसेवना
न्यपूर्वस्य॥ वर्षाकरदन्वपुनरपूर्वं न्यप्राब्दादन्यमपूशाब्दस्यसु
धीशब्दस्य चन॥ सेनान्यौ॥ सेनान्यः॥ नियः॥ नीशब्दादुत्तरस्य
ङेः रामादेशो भवति॥ सेनान्याम्॥ एवं सुनी ग्रधी ग्रामण्यादयः
॥ धातुनासंयोगविशेषणात्॥ उन्न्यौ उपसर्गकारकपूर्वस्यकि

विधिरत्र॥ ङि॰ दन्तस्य न क्रमः॥ त्र्याणाम्॥ त्रिषु॥ परत्र्याणाम्॥ कति
शब्दो नित्यं बहुवचनान्तः॥ ङुतेः॥ उत्यन्त संख्यायाः परयो जश्शसो
र्लुक्॥ प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम्॥ लुकि न तन्निमित्तम्॥ कति २
॥ कतिभिः॥ कतिभ्यः॥ २॥ कतीनाम्॥ कतिषु॥ औडुलोमिः औडु
लोमी॥ उडुलोमाः॥ लोम्नोऽपत्येषु बहुष्वकारः॥ औडुलोमिम्॥ औ
डुलोमी॥ उडुलोमान्॥ औडुलोमिना॥ वातप्रमीः॥ वातप्रम्यौ॥
वातप्रम्यः॥ वातप्रमीम्॥ वातप्रम्यौ॥ वातप्रमीन्॥ वातप्रम्या॥ वा

सि.च.ना. २२ हूर्ण्दपि॥ लूनमिच्छति लूनीः॥ लूनुः स्त्याम प्रस्तीममेवेच्छति॥ द्वा
मीः॥ स्त्याम्युः॥ प्रस्तीमीः॥ प्रस्तीम्यौ॥ प्रस्तीम्यौ॥ प्रस्तीम्युः शुष्कीः॥
कृतपादेशत्वाभावान्नोत्वम्॥ शुष्किपः॥ पक्विपः॥ हूहूः॥ हूहौ॥
हूह्वः॥ हे हूहूः॥ हूहूम्॥ हूहून्॥ शेषं वातप्रमीवत्॥ एवं हूहूः॥ अ
तिचमूः॥ बहुश्रेयसीवत्॥ खलपूः॥ खलप्वौ॥ खलप्वः॥ ए
वमुन्नसुल्वादयः॥ स्वयम्भूः॥ स्वयंभुवौ॥ स्वयंभुवः॥ एवं लूख
भूकवभूदृम्भूकारान्नपरमन्वादयः॥ वर्षाभूः॥ वर्षाभ्वौ॥ वर्षा

भ्वः॥ वर्षाभ्वम्॥ एवं करभूपुनर्भूदृन्भूशब्दाः। सेरा। अकारान्ता
ऋ१२ न्तस्य सेरा न भवति सवर्डित। पिता॥ पञ्चसु। अकारस्यार भवति प
ञ्चसु। पितरौ। पितरः॥ धेरर। अकारान्तस्य धेरन भवति सवर्डि
त। हे पितः। पितनम्। पितनम्। पितनौ। पितॄन्॥ अतोङसुङः॥ पि
तुः। ङौ। अकारस्यार भवति ङौ॥ पितरि। एवं जामातृभ्रात्रादयः॥
नुर्वा। नामि दीर्घः। नृणाम्। नृणाम्। शेषं पितृवत्। स्तुनाप्। सकार
त्वष्टृप्तृसपसंबंधिन अकारस्यार भवति पञ्चसु। कर्ता। कर्तारौ। क

सि.च.नाः
२४

र्तारः॥हेकर्त्तः॥कर्त्तारम्।कर्त्तारौ।कर्त्तॄन्।उद्गातृनप्तृनेष्टृक्षत्तृहो
तृपोतृप्रशास्तॄणांच॥उद्गाता॥नप्ता॥क्रोष्टुशब्दस्यपुंसियच्चस्व
धिषुस्त्रियांचतृवद्रूपम्।क्रोष्टा।क्रोष्टारौ।क्रोष्टारः॥हेक्रोष्टो।क्रो
ष्टारम्।क्रोष्टारौ।क्रोष्टून्।टादौस्वरेक्रोष्टुशब्दस्यतृवद्वा।क्रोष्ट्रा
।क्रोष्टुना।क्रोष्ट्रे।क्रोष्टवे।क्रोष्टुः।क्रोष्टोः।क्रोष्ट्रोः।क्रोष्ट्वोः॥कृताकृत
प्रसंगीयोविधिःसनित्यः॥नित्यानित्ययोर्नित्यविधिर्बलवान्क्रो
ष्टूनाम्॥क्रोष्टरि।क्रोष्टौ।क्रोष्ट्रोः॥इनाकामेनसहवर्त्ततेसिः॥स

म्॥परमनियौ॥शुद्धधियौ॥अनेकस्वरस्यकिम्॥नियौ॥ङौ॥नियाम्
॥कुमारीमिच्छन्कुमारीवाचन्कुमारीना॥हसेयइतिसिलोपः॥प्र
मिश्रास्ति॥कुमार्यम्॥कुमार्यौकुमार्यः॥शेषंबहुश्रेयसीवत्॥सखा
यमिच्छतिसखीयति॥एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात्॥ङेत्वे॥सखा
॥सखायौ॥सखायः॥हेसखीः॥सख्युः॥सख्या॥सहखेनवर्त्तते
सखस्तमिच्छतिसखीः॥सख्यौ॥सुतमिच्छतिसुतीः॥सुत्यौ॥खी
तीत्योःकृतयादेशात्योङ्स्ङ॥सख्युः॥सुत्युः॥तकारस्यानजा

सि.ब.ना. पुल्लिङ्गाः॥ आपः। आदंतादावन्तात्परस्य सेर्लोपः। गंगा। औ। आ
२५ दन्तात्परस्यौरीर्भवति। गंगे। गंगाः। धिरौ॥ आदन्तादावन्तात्परे धि
रीर्भवति। हे गंगे। हे गंगे। हे गंगाः। हे गंगाम्। गंगे। गंगाः। टौसोरेआ
दंतस्यावन्तस्य टौसोः परयोरेत्वम्। गंगया॥ ङितां यट्। आदन्ता
दावन्तात्परेषां ङे ङसि ङस् ङीनां यडागमः। गंगायै। गंगायाः। आम्
ङेः॥ आदन्तादावन्तात्परस्य ङेः आमादेशः॥ गंगायाम्। गंगयोः॥
गंगासु॥ एवं श्रद्धामेधादुर्गादयः। पूर्वाणां द्विस्वराणां धौ ह्र

स्वः॥ हे अम्ब। हे अक्क। हे अल्ल॥ शेषं गङ्गावत्। पटो वा सर्वादेः प
रस्य पटः सुडागमो भवति पूर्वस्य चापोकारः। सर्वस्यै। सर्वस्याः। सर्वस्याम्
। एवं विश्वादयश्चावन्ताः। जरा। जरसौ। जरे। जरसः। जराः। दिक्समासे बहु
व्रीहौ सर्ववद्वा सर्वकार्यम्। दक्षिणपूर्वस्यै। दक्षिणपूर्वायै। उत्तापूर्वस्याः
उत्तरपूर्वायाः॥ अन्तरस्यै शालायै वा ह्यायै इत्यर्थः। अपुरीत्युक्तेनेह।
अन्तरायै नगर्यै॥ द्वितीयस्यै। द्वितीयै॥ तृतीयस्याः॥ तृतीयायाः। तृती
याभ्याम्। तृतीयाभ्यः। तृतीयस्याः॥ तृतीयासु॥ नासिकायानस्। न

सः। नासिकाः। नसा। नासिकया॥ नोभ्याम्। नासिकाभ्याम्। पक्षेपञ्च
सुवर्गेवत्। पृतनायाः पृतः। पृतनाः। पृता। पृतनया पृद्भ्याम्। पृद्भिः
।निशायाः॥ निश्। निशः निशाः छशषराजादेः षः। छकारान्तस्यशका
रांतस्यषकारांतस्यचराजयजसृजमृजभ्रस्जभ्रश्चव्रश्चांजादेश्चषका
रोभवतिधातोर्न्क्सेनाम्नश्चरसेयदान्ते च। नोट्ः। निड्भ्याम्। निं
ड्भिः निट्सु। निड्त्सु निशासु। केचित्तुधातो [illegible] नेवषत्वमा
हुः। तन्मते न्क्वेजवाइतिजकाः। निज्भ्याम्। निज्भिः। श्चुत्वम्। निच

यौ। सयः। सयम्। सयौ। सयः। सया। सेभ्याम्। सेषु। स्मृता ई लक्ष्मी।
र्यैनसः। स्मृतेः। स्मृतयो। स्मृतयः। नैस्मि नैशब्दस्याकारो भवतिस
कारनकारादौ विभक्तौ। सुराः। सुरायौ। सुरायः। सुराभ्याम्। सुरा
सु। औरौ। ओकारस्यौकारो भवतिपञ्चसु। गौः। गावौ। गावः। हेगौः।
हेगावौ। हेगावः। आम्शसि। ओकारस्यात्वं भवति अमिशसि च
परे। गाम्। गावौ। गाः। गवा। गोभ्याम्। गोभिः। ङस्य। गोः एवं सुद्योः।
स्मृतङः शंतुर्येनसस्संनौः। ग्लौः॥ ग्लावौ। ग्लावः। इतिस्वरान्ताः

सि॰चा॰ना॰ कारवत्॥ ततो ऽरानुकारा न भवन्ति। सेरा धेरस्तु भवति॥ ति
२१ स्रः॥ तिसृभिः। तिसृभ्यः। न तिसृचतस्रोर्नामि दीर्घः। तिसृणा
म्। स्त्रियामिति त्रिचतुरोर्विशेषणान्नेह। प्रियास्त्रयः। प्रिया
णि त्रीणि वा यस्याः सा प्रियत्रिः। बुद्धिवत्। आमि प्रियत्रयाणा
म्॥ पादा स्त्रियां मुख्यो लिंगान्तरे गौरागौ तदन्तौ स्तः। प्रियाति
स्रो पस्य सः प्रियतिसा। प्रियतिस्रौ। प्रियतिस्रः। हे प्रियतिसः। ना
म शासोरन्लोपः। प्रियतिसृम्। प्रियतिस्रौ। प्रियतिसृः। प्रिया

तिस्रो पस्य तत्कुलं प्रियत्रि॥ नुकि नत्रिन्निमित्तमित्यस्यानित्यत्वा
त्सक्षे। प्रियतिसृः। प्रियतिसृणी। प्रियतिसृणि। टादौ स्वरे टादावि
ति पुंवत्वा। प्रियतिसृणा प्रियतिस्रा। द्वेरत्वे सत्याप्॥ द्वे। द्वाभ्याम्
। द्वयोः। द्वसेपस्सेर्लोपः। नदी। नद्यौ। नद्यः। हे नदि। नदीम्। नद्यौ
॥ नदीः। ङितामट्। नद्यै। नद्याः। नदीनाम्। नद्याम्। एवं ब्राह्मी
सखीकुमारीगौर्यादयः। लक्ष्मीः। अनीवन्तत्वान्न सिलोपः। धो
ह्रस्वः। स्त्रियां धोर्म्मरेह्रस्वो न भवति। हे लक्ष्मि। शेषं नदीवत्। एवम

बीतन्त्रीतरीप्रभृतयः॥ ईबन्तत्वात्सिलोपः॥ स्त्रीस्त्रीभुवोः॥ स्त्री
शब्दस्य न्त्रशब्दस्य चेयुवौ भवतः स्यादौ स्वरे परे॥ स्त्रियौ॥ स्त्रियः
॥ हे स्त्रि॥ वाम्शसि॥ अमिशसि च परे स्त्रीशब्दस्य वा इयन् भवति॥ स्त्रि
यम्॥ स्त्रीम्॥ स्त्रियः॥ स्त्रीः॥ स्त्रिया॥ स्त्रीणाम्॥ स्त्रीमति क्रांतोऽतिस्त्रिः॥
अतिस्त्रियौ॥ अतिस्त्रियः॥ एत्वनानावौत्वनुड्भिः सवर्णस्यैः पुंसि बाध्य
ते॥ क्लीबे नुमा च स्त्रीशब्दस्यइयपि स्यव धार्यताम्॥ १॥ हे अतिस्त्रे॥ अ
तिस्त्रियम्॥ अतिस्त्रिम्॥ अतिस्त्रियः॥ अतिस्त्रीन्॥ अतिस्त्रि

शुः॥ निस्त्रुः॥ गोपाः सोमपावत्॥ बुद्धिः॥ बुद्धी॥ बुद्धयः॥ बुद्धिम्॥ बु
द्धी॥ बुद्धीः॥ ङदुत्स्त्र्याम्॥ स्त्रियां वर्त्तमानाभ्यामिकारोकाराभ्यांपरे
षांङितां वचनानां वा डागमो भवति॥ बुद्ध्यै॥ बुद्धये॥ बुद्ध्याः॥ बुद्धेः॥ स्त्रि
यांयोः॥ बुद्ध्याम्॥ डागमाभावे आमोऽप्यभावः॥ बुद्धौ॥ हे बुद्धे॥
एवं मतिभक्तिधृतितुष्ट्यादयः॥ धेनुतनुरज्जुहनुचंचुवादयः॥ त्रिचतु
रोः स्त्रियां तिसृ चतसृ वत्॥ स्त्रियां वर्त्तमानयोस्त्रि चतुर शब्द
योस्तिसृ चतसृ इत्येतावादेशौ भवतो विभक्तौ ऋकारस्य च

अतिस्त्रियाः। अतिस्त्रेः। अतिस्त्रियोः। अतिस्त्रीणाम्। अतिस्त्रि
याम्। अतिस्त्रौ। श्रीः। य्वोर्धातोरियुवौ स्वरे। श्रियौ। श्रियः। हे
श्रीः। वेयुवः। इयुवन्तात् ङितामङ्वा स्त्रीं विना। श्रियै। श्रिये।
श्रियाः। श्रियः। इयुवंतादामो नुड्वा स्त्रियास्तु नित्यम्। श्रीणा
म्। श्रियाम्। श्रियि। श्रियाम्। एवं ह्रीधीप्रभृतयः। एवं भ्रूप्रभृ
तयः। प्रधीशब्दस्य लक्ष्मीवत्। केषांचिन्मते तु युवत्। प्रकृ
ष्टा धीरिति विग्रहे तु लक्ष्मीवत्। अमि शसच। प्रध्यम्। प्रध्यो।

प्रध्यः। सुष्ठु धीर्यस्याः॥ सुष्ठु ध्यायतीति वेति विग्रहे। सुधीः श्रीवत्।
केषांचिन्मते युवत्। सुष्ठु धीरिति विग्रहे श्रीवदेव। ग्रामणीयु
वत्। एवं खलप्वादयः। न्नणईप्। नकारान्तादृकारांताद्
णान्ताच्च स्त्रियामीप्प्रत्ययो भवति। क्रोष्ट्री। क्रोष्ट्र्यः। वध्वा
दयो नदीवत्। पुनर्भूः। य्वोर्वा। पुनर्भ्वौ। पुनर्भ्वः। हे पुनर्भु। पु
नर्भ्वा। पुनर्भूणाम्। पुनर्भ्वाम्। नैकाचां पुनर्न वामोरुस्त्रीवर्षा
भूर्ईईनेसमान्। हे वर्षाभु। वर्षाभ्वः। स्वयंभूः पुंवत्। नका

सि॰ व॰ ना॰ ३० रांतसंख्यायाः स्वसृतिसृचतसृननाहृदुहितृमातृमातृ
भ्यश्च नेषायौ। माता पितृवत्। स्वसा कर्तृवत्। शसि मातॄः
स्वसॄः। राः पुंवत्। गौः पुंवत्। नौः ग्लौवत्। इति स्वरान्ताः स्त्री
लिंगाः ॰ अतोऽम्। अकारान्तान्नपुंसकलिंलिङ्गात्परयोः
स्यमोरम् भवति। कुलम्। ईमौ। नपुंसकलिंगात्परस्यौरीका
रमापद्यते। कुले। जश्शसोः शिः। नपुंसलिंगात्परयोर्ज
स्शसोः शिर्भवति। नुमयमः। नपुंसकस्य नुमागमो न

णा। प्रतिस्त्रियै। प्रतिस्त्रेः प्रतिस्त्रियोः। प्रतिस्त्रीणाम्। प्रतिस्त्रौ
प्रतिस्त्रिषु। अमौ सौ कारे च नित्यं स्यादम्शसोस्तु विभाषया। इया
देशस्तु नान्यत्र स्त्रियाः पुंस्युपसर्जने॥ क्लीबे तु नुम्। प्रतिस्त्रि
। प्रतिस्त्रिणी। प्रतिस्त्रीणि। प्रतिस्त्रिणा। प्रतिस्त्रये। प्रतिस्त्रि
णे। प्रतिस्त्रेः। प्रतिस्त्रिणः। प्रतिस्त्रियोः॥ प्रतिस्त्रीणोः। प्रति
स्त्रीणाम्। प्रतिस्त्रौ। प्रतिस्त्रिणि। स्त्रियान्तु प्रायेण पुंवत्। शर
सि। प्रतिस्त्रीः प्रतिस्त्रिया। इड्भ्याम्। प्रतिस्त्रियै। प्रतिस्त्रये।

सि॰च॰ना
३१

ऽजरसी। ऽजरे। ऽजराणि। ऽसम्महतो धो दीर्घः शौच॥ ऽसंतस्याप्
शब्दस्य महच्छब्दस्य च दीर्घो भवति पञ्चस्वधिषु शौ च। ऽजरां
सि। ऽमिनुकोपवादमभ्भावेवाधित्वाजरस्। ततः सन्निपा
तपरिभाषयाननुक्। ऽजरसम्। ऽजरसा। ऽजरसी। ऽजरे
॥ ऽजरांसि। ऽजराणि। शेषं निर्जरवत्। हृदयोदकास्यमां
सानां हृद उदन् आसन् मांस्। हृदि। हृदा। हृद्भ्याम्। उदा
नि। उद्ना। उदभ्याम्। आसानि। आस्ना। आसभ्याम्। मांसि

मांसा। मान्भ्याम्। नपुंसकस्य। ह्रस्वो भवति। श्रीयं कुलवत्। न
पुंसकात्स्यमोर्लुक्। ऽस्थि। घ्रवर्णां नपुंसके धो गुणो वा। हे ऽस्थे
। हे ऽस्थि। नामिनः स्वरे। नाम्यन्तस्य नपुंसकस्य नुमागमो भ
वति इकारस्य चाकारः ऽल्लोपः स्वरे ऽम्वयुक्तात्सादौ। ऽ
स्थ्ना। ऽस्थ्ने। ऽस्थ्नः। ऽस्थ्नोः। ऽस्थ्नाम्। वेड्योः। ऽस्थ्नि। ऽस्थ
नि। एवं दधिसक्थ्यक्षिशब्दाः तदंतस्यापीष्टः प्रियास्था। ऽप
तिदध्ना। वारि। वारिणी। वारीणि। ऽमिनुट्। वारीणाम्। नपुंस

कस्य। ग्रामणि। टादावुक्तपुंस्कं पुंवद्वा। प्रवृत्तिनिमित्तैक्ये उक्तपुंस्कं
नामान्तं नपुंसकलिंगं टादौ स्वरे पुंवद्वा भवति। ग्रामण्या। ग्रामणिना
।ग्रामणीनाम्। ग्रामण्याम्। ग्रामणिनि। प्रधि। प्रध्या। प्रधिना। सुधिसु
धिया। सुधिना। मधु। हे मधो। हे मधु। मधुना। एवमन्ये ह्यूह्याः। सानु।
सानुनी। सानूनि। स्नूनि। सानुना। स्नुना। स्नुभ्याम्। प्रियक्रोष्टु। प्रिय
क्रोष्टुनी। प्रियक्रोष्टूनि। प्रियक्रोष्ट्रा। प्रियक्रोष्टुना प्रियक्रोष्ट्रे प्रिय
क्रोष्टवे। प्रियक्रोष्टुने॥ सुलु। सुलुनी। सुलूनि। सुल्वा। सुलुना। ए

वति शेषे परे पञ्चमस्य सात् हम्मान्तस्य न। मिदन्त्यात्स्वरात्परः। नोपधायाः।
नान्तस्योपधाया दीर्घः शौ परे स्वस्त्वभिधूनामिव इत्तिन। कुलानि। हे कुल
।शेषं देववत्। एवं मूलफलादयः॥ प्रवन्यादेः। अन्यादेः क्लीवात्परयोः
स्यमोः स्तुर्भवति। अन्यत्। वावसाने। अवसाने वर्तमानानां झसा
नां जबा भवन्ति चपा वा। अन्यद्। अन्ये। अन्यानि। अन्यादिर्थेर्लोपीन। हे
अन्यत्। अन्यतरत्। इतरत्। कतरत्। अनेकत्तरात्। एकतरम्। प्रो
षं सर्ववत्। सेरमादेशे सन्निपातपरिभाषया न जरस्। अजरम्।

सि॰च॰ना॰
३३

गान्तस्य लोपः। स्यादौ रसे पदान्ते च॥ सन्निन्तस्य राम्भ। अनड्वान्।
अनड्वाहौ। अनड्वाहः। धावम्। चतुरनडुहोर्धीवमागमो भवत्या
मनहे अनड्वन्। हे अनड्वाहौ। हे अनड्वाहः। वसांरसौ। वस्स्रंसध्वं
स अनडुहां दत्वं भवति स्यादौ रसे पदान्ते च। अनडुद्भ्याम्
अनडुत्सु॥ दादेर्घः। आद्युवारणे दादेर्हकारस्य घत्वं भवति धा
तोर्भ्के से परे नाम्न स्वरसे पदान्ते च। आदिजवानां भ्के तान्तस्य
भ्के नाः स्थोः। भ्कन्तोन्तस्य धातोरवयवस्यादौ वर्त्तमानानां ज

वानां भ्के नानवं ति सकारे ध्वशब्दे नकारे पदान्ते च। धुक्। धुग्। दु
हौ। दुहः। दुहम्। दुहौ। दुहः। दुहा। धुग्भ्याम्। धुग्भिः। दुहे। कषसंयो
गे क्षः। धुक्षु। अवयवस्य किम्। गर्द्दभमाचष्टे गर्द्दभयति। गर्द्धप्।
होढः। हकारस्य ढत्वं भवति धातोर्भ्के से परे नाम्न स्वरसे पदान्ते च
। लिट्। लिड्। लिहौ। लिहः। लिड्भ्याम्। लिट्सु लिट्त्सु॥ दुह
देर्वी दुहमुहस्नुहस्निहां घत्वं वा भवति। धुक् धुग्। धुट्। धुड्। दु
हौ। दुहः। दुहा। धुग्भ्याम्। धुड्भ्याम्। धुक्षु। धुट्सु। धुट्त्सु। एवं

सि·च·ना·
३४

मुहस्नुहस्निहाम्। विश्ववाट्। विश्ववाड्विश्ववाहौ। विश्ववाहः।
विश्ववाहम्। विश्ववाहौ।। वाहो वो शसादोस्वरे। वाहो वाशब्दस्यौ
कारो नवति शसादौ स्वरे तद्धितपस्वरयोर्नीपी कारे च। विश्वौ
हः।। विश्वौहा। विश्ववाड्भ्याम्।। विश्ववाट्सु। विश्ववाट्त्सु। स
हेः सादि। सादिन्नूपेसत्ति सहेः सस्य षो नवति। तुराषाट्। तुषा
ड्। तुरासाहौ। तुरासाहः।। दिवश्यौ। दिवो नाम्न औकारादेशो न
वति सोपरे।। सुद्यौः। सुदिवौ कुरसि। दिवउकारादेशो नवति

वेरवनप्वादयः।। धात्त। धात्तणौ।। धात्तृणि। हे धातः। हे धात्त। एवं
ज्ञात्तकर्त्रादयः। हेस्वादेशे सेव्वप्रकरणेणमिकारोकारो। अतिरि।
अतिराया। अतिरिणा। अतिराये। अतिरिणे। अतिराभ्याम्। अ
राभ्याम्। अराणाम्। अरासु।। अयु। अयुना। अयवा। उपगुना। अति
नु। अतिनुनी। अतिनूनि। अतिनावा। अतिनुना। इति स्वरान्ता
नपुंसकलिङ्गाः।। ॐ।। अनडुहश्च। अम्व सुपौ वानडुहमामा
गमई पि वानत्वीति। सा वनडुहः।। अनडुहः सोनुम्। संयो

सि.च.ना
३५

तुराम्। कमलं कमलां वा आचक्षाणः। कमल्। कमलौ। कमलः।
कमल्षु। फल्। फलौ। फलः। मो नो धातोः। मान्तस्य धातोर्नस्य नो
भवति स्यादौ क्से पदान्ते वमयोश्च नस्य लोपः शन्। प्रशान्।
प्रशामौ। प्रशामः। प्रशान्भ्याम्। प्रशान्सु। कः। कौ। के। इदमोऽयं
पुंसि। इदमः पुंसि सावयं भवति। अयम्। दस्य मः। त्यदादेर्टेका
रस्य अत्वं स्यादौ। इमौ। इमे। त्यदादेः संबोधनं नास्ति। इमम्। इ
मौ। इमान्। अनटौसोः। इदमोऽनादेशो भवति टौसोः॥ अ

नेन। स्यः। सकारे भकारे च परे इदमो अकारो भवति कृत्स्नस्य॥
आभ्याम्। भिस् भिस्। इदमदसोर्भिस् भिसेव भवति न तु भका
रस्याकारः। एभिः। अस्मै। अस्मात्। अस्य। अनयोः। एषाम्। अ
स्मिन्। अनयोः। एषु। इदमेतदोरन्वादेशे द्वितीयाटौस्स्वेनत्।
एनम्। एनौ। एनान्। एनेन। एनयोः। किंचित्कार्यं विधातुमु
पात्तस्य कार्यान्तरं विधातुं पुनरुपादानमन्वादेशः। यथानेन
व्याकरणमधीतमेनं छंदोऽध्यापय। नोपधायाः। नाम्नो नो लो

सि·च·ना
३६

पशाथो। राजा। राजानौ। राजानः। हे राजन्। राजानम्। राजानौ। ज
ञोर्ज्ञः। राज्ञः। राज्ञा। राजभ्याम्। नस्यलोपश्चिन विभक्तिकार्य
म्। राजभिः। राज्ञि। राजनि।। राजसु। एवं वृषादयः। पञ्चनः। प
ञ्चना। आत्मनः। आत्मना। प्रतिदिवा।। प्रतिदिवानौ। अल्लो
पेकृते। व्वोर्विड्वसे। धातोरिदुतोर्दीर्घो भवति नेफवकारयोर्ह
सपरयोः परतः पदान्ते च। प्रतिदीव्नः। प्रतिदीव्ना। प्रतिदिव
भ्याम्। श्वादेः। श्वादेर्वसुत्वं प्राप्नोति शसादौ स्वरे तद्धिते ऽपि

रसे पदान्ते च। सुद्युभ्याम्। सुद्युषु।। चतुरः शद्बो नित्यं बहुवचनान्तः।।
चतुराम् शौ च। चतुरः षष्ठ्यामामागमो भवति यञ्च सुश्रो च न त्वीति।।
चत्वारः। चतुरः। चतुर्भिः।। रः संख्यायाः। रेफान्तसंख्यायाः प
रस्यामो नुडागमो भवति। चतुर्णाम्। चतुर्षु। पञ्चतुर्भ्य इति नि
र्देशान्नामसंज्ञाप्रवृत्तिकाले विद्यमानस्य रेफस्य सुपि विसर्गो
न। प्रियाश्चत्वारः प्रियाणि चत्वारि वा यस्य स प्रियचत्वाः। हे
प्रियचत्वः। प्रियचत्वारौ। प्रियचतुरः। गौणत्वे नुरान। प्रियच

नऋभुक्षिन्शब्दानामिकारस्याकारादेशो भवति पुंसि पंच
सुशेषे च। थो न्थ्। पथिमथोस्थकारस्य न्थ् स्यात् पुंसि पञ्च
सुशेषे च। आ सौ। पथिमथ्यृभुक्षां टेरात्वं भवति सौ॥ पन्थाः
पंथानौ। पन्थानः। हे पंथाः॥ पथां टेः। पथिमथ्यृभुक्षां टे
र्लोपो भवति घसादौ स्वरे ईपी कारे च। पथः। पथा। प
थिषु। एवं मंथाः। ऋभुक्षाः॥ स्त्रियां नान्तत्वाद्दीप्। सुपथी
। सुमथी। ऋभुक्षी। क्लीबे सुपथि वनम्। थो नपुंसका

नोनस्य लोपश्च वा। हे सुपथिन्। हे सुपथि। सुपथी। सुपंथानि
॥ इन्नीशेसौ॥ इन् हन् पूषन् अर्यमन् इत्येतेषां शौ सौ च धौ
परे उपधाया दीर्घो भवति नान्यत्र। दण्डी। दण्डिनौ। द
ण्डिनः। हे दण्डिन्॥ एवं मुसलिन् हलिन् पक्षिन् वा
ग्मिन् प्रभृतयः॥ वृत्रहा। वृत्रहणौ॥ वृत्रहणः। वृत्रहणम्।
वृत्रहणौ। हनो घ्ने॥ हन्तेर्हकारस्य घो भवति नकारे ञिति णि
ति च परे। न संयोगे णत्वं न॥ वृत्रघ्नः। वृत्रघ्ना॥ वृत्रहभ्याम्॥

।सि०चे०न।
३८

वेत्रो॥ वृत्रहणि। वृत्रघ्नि॥ एवं पूषन् अर्यमन्। संख्याशब्दाः पञ्चन् सप्तन् तथो बहुवचनान्तास्त्रिषु सरूपाः। जश्शसोर्लुक्। षकारनकारान्तसंख्यायाः परयोर्जश्शसोर्लुक्॥ पंच। पंचभिः। स्मः। षकारनकारान्तसंख्यायाः परस्यामो नुड् भवति॥ पञ्चानाम्। परमपंचनाम्॥ गौणत्वे न लुक् नुटौ॥ प्रियपञ्चा। प्रियपंचानौ। प्रियपञ्चनः। प्रियपंञ्चः। प्रियपंञ्चा। एवं सप्तन् नवन् दशन् प्रभृतयः अष्टनो डौ। अष्ट ।।२८म।।
।।३८।

ईकारे च। शुनः। शुना। श्वभ्याम्। यूनः। यूना। युवभ्याम्। मघवा॥ मघवानौ॥ मघवानः। मघोनः। मघोना। अर्वणस्त्रसावनञः नञा रहितस्यार्वन्नित्यस्य तृ इत्ययमादेशः स्यान्न तु सौ। उगितो नुम्। उकारानुबन्धस्य ऋकारानुबन्धस्य च नुमागमो भवति पुंसि पंचसु। अर्वन्तौ। अर्वन्तः। अर्वन्तम्। अर्वन्तौ। अर्वतः। अर्वता। अर्वद्भ्याम्। अनञः किम्। अनर्वाणौ। असौ किम्। अर्वा। इतोऽत्पञ्चसु। पथिन् मथि

त्सु। राक्। राग्। राधौ। राधः। राग्भ्याम्। राक्षु। सुककुव्। सुककुप्।
सुककुनौ। सुककुनः। सुककुभ्याम॥ सुककुप्सु। युजेः पंचसु
नुम्नसमासे ई तिच॥ दिशाम्। दिशदृशस्पृशमृशदधृषुऋ
त्विजक्रुंचयुंजस्रजत्रंवउष्णिहादीनांकुत्वंनवतिस्यादौ
रसेपदान्तेच। युङ्। युञ्जौ। युञ्जः। युञ्जम्। युञ्जौ। युजः। यु
जा। युग्भ्याम्। युक्षु। समासेतुसुयुक्। चोः कुः। चवर्गस्यकवर्गो
नवतिधातोर्झसेपरेनाम्नश्चरसेपदान्तेच। समाधर्यस्यनु

म्न। युक्। खनु। खञ्जौ। खञ्जः। खन्भ्याम॥ खन्सु। छ्रुप्राषराजदेः
षः। सम्राट्। सम्राड्। सम्राजौ। सम्राजः। देवेट्। देवेड्। देवेजौ
। देवेजः। परिमृट्। परिमृड्। परिमृजौ॥ परिमृजः। विश्वसृट्
विश्वसृड्। विश्वसृजौ। विश्वसृजः। विश्वस्यवसुराटोर्दीर्घः
। विश्वावसुः। विश्वाराट्। विश्वाराड्। विश्वराजौ। विश्वराजः
। विश्वाराड्भ्याम्। विश्वाराट्सु। स्कोरा द्योश्च। संयोगाद्योः
। सकारककारयोर्लोपो नवतिधातोर्झसेपरेनाम्नश्चर

सि·च·ना
४०

सेपदान्ते च ॥ मृट् । मृड् । मृजौ ॥ मृजः । दृक्षदृट् । दृक्षदृड् ।
दृक्षदृजौ । दृक्षदृजः । विभ्राट् । विभ्राड् । विभ्राजौ । विभ्राजः ।
विभ्राड्भ्याम् । विभ्राट्सु । विभ्राट्त्सु । ऋत्विक् । ऋत्विग् ।
ऋत्विजौ । ऋत्विजः । ऋत्विग्भ्याम् । ऋत्विक्षु । ऊर्क् । ऊर्ग् । ऊ
र्जौ । ऊर्जः । ऊर्क्षु ॥ नः । त्यदादेस्तस्य सत्वं भवति सोपरे । स्यः ।
त्यौ । त्ये । सः । तौ । ते । परमसः ॥ संज्ञायोगे गौणत्वे चात्वसत्वे न भ
वतः । त्यत् । त्यदौ । त्यदः । अतित्यद् । १ । अतित्यदौ । अति ।

४१

नशब्दात्परयोर्जश्शसोर्वा डौ भवति ॥ अष्टौ । अष्ट । २ । वासु । अष्ट
नः सकारनकारादिषु विभक्तिषु वा आत्वं भवति । अष्टाभिः ।
अष्टभिः । अष्टभ्यः । अष्टाभ्यः । अष्टानाम् । अष्टसु । अष्टासु । प्रिया
ष्टा । प्रियाष्टानौ । प्रियाष्टानः । प्रियाष्टः । प्रियाष्टा । प्रियाष्टाभ्याम् ।
प्रियाष्टभ्याम् । प्रियाष्टो राजवत्सर्वं द्वाहावचापरं दूसे ॥ सुग
ण् । सुगणौ । सुगणः । सुगण्सु । सुगण्ट्सु । सुगण्ट्त्सु । सुगण
ट्सु । सुगण् । सुगणौ । सुगणः । भुत् । भुद् । बुधौ । बुधः । भुद्भ्याम् । भु

सि॰ चं॰ ना॰ ६९

ञ्चतेरकारस्य लोपः पूर्वस्य च दीर्घः शसादौ स्वरे तद्धितयस्वर
योरीपीकारे च। प्रतीचः। प्रतीचा। प्रत्यग्भ्याम्। प्रत्यक्षु। तिर्य्य
ङ्। तिर्य्यञ्चौ। तिर्य्यञ्चः। तिरश्चादयः। तिरश्चादयो निपात्यन्ते
शसादौ स्वरे तद्धितयस्वरयोरीपीकारे च। तिरश्चः। तिर
श्चा। तिर्य्यग्भ्याम्। तिर्य्यक्षु। उदङ्। उदञ्चौ। उदञ्चः। उदीचा।
उदग्भ्याम्। उदक्षु। पितरमञ्चतीति पितृयङ्। पित्र्यञ्चौ। ऋतो
दीर्घेन। पितृचः। पितृचा। पित्राग्भ्याम्। पित्र्यक्षु। सध्र्यङ्। स

ध्रीचः। सम्यङ्। समीचः। प्राङ्। प्राचः। प्राचा। पूजायान्तु। प्रत्य
ञ्चः। प्रत्यंचा। प्रत्यङ्भ्याम्। प्रत्यङ्क्षु। प्रत्यङ् रवक्षु। उदञ्चः। उ
दञ्चा। उदङ्भ्याम्। तिर्य्यञ्चः। तिर्य्यञ्चा। तिर्य्यङ्भ्याम्। सम्यञ्चः
। सम्यञ्चा। सध्र्यञ्चः। प्रत्यञ्चः। अमुमञ्चतीति अमुमुयङ्। अ
मुमुईचः। अमुमुईचा। अमुमुयग्भ्याम्। अदमुयङ्। अदद्र्यङ्
। पूजायान्तु। अमुमुयञ्चः। अमुमुयङ्भ्याम्। अदमुयञ्चः। अ
दद्र्यञ्चः। मनुत्। मनुदा। मनुद्भ्याम्। त्रितोनुम्। सम्मदत्तौऽधो

दीर्घश्शैव। महान्। महान्तौ। महान्तः। हे महन्। द्विनुक्कान्तोऽज
क्षादीनान्वशतुर्न्नुमश्शौ वा। ददत्। ददतौ॥ ददतः। एवंज
क्षत्। जाग्रत्। दरिद्रत्। चकासत्। अत्वसोः सौ॥ अत्वन्त
स्याधात्वसन्तस्य चोपधाया दीर्घो भवति सौ वधौ। भवान्।
हे भवन्। चन्द्रमाः। अधात्वसन्तस्य किम् वीचाराणि वस्ति
ऽसौ चीवरव॥ शत्रन्तस्य तु अत्वन्तस्याभावान्न दीर्घः॥ भव
न्। भवन्तौ। पचन्। दीव्यन्। धीमान्। हे धीमन्। धीमन्तौ। मद्य

अतित्यदः। पः। पौ। पे। एषः। एतौ। एते। एतम्। एतौ। एतान्। अन्वा
देशे। एनम्। एनौ। एनान्। एनेन। एनयोः॥ अग्निमन्। १॥ अग्नि
मथौ। अग्निमथः। अग्निमन्थाम्। अग्निमत्सु। प्रत्यंचतीति क्वि
पि कृते। नो लोपः। धातोर्हसान्तस्योपधाभूतस्य नकारस्य
लोपः क्ङिति परे पूजार्थान्चतेर्न नितु उपपदात्कुञ्चेः क्विपि
न। क्रुङ्। अचेः पुंसि पञ्चसु नम्। दिशाम्। प्रत्यङ्। प्रत्यञ्चौ।
प्रत्यञ्चः प्रत्यञ्चम्॥ प्रत्यञ्चौ। अचो दीर्घश्च। नलोपिनोऽ

सि·च·ना: ४३

षट्। षड्। षड्भिः। षड्भ्यः। ह्लः संख्यायाः षोणो नवतिनामि
परे। षण्णाम्। षट्सु। षट्त्सु। परमषट्। परमषण्णाम्। गौणत्वे
तु। प्रियषट्। प्रियषषौ प्रियषाम्। दोषामदोषादीनां
नोनवतिरसंपदान्तेच्च। दोः। दोषौ। दोषः। प्रासादौवादोषन्।
दोष्णः दोषः। दोष्णा। दोषा। दोर्भ्याम्। दोषभ्याम्। सविसर्गे नु
मुस्थानिकानुस्वारस्यवधाने ऽपि क्विलात्सरस्यसस्यषः।
दोःषु। दोष्षु। दोषसु। छ्वोर्विहसे। पिपठीः। पिपठिषौ। पिप

ठिषः। पिपठीर्भ्याम्। पिपठीर्भिः। पिपठीःषु। पिपठीष्षु। विविट्।
विविड्। विविट्सौ। विविड्भ्याम्। विविट्त्सु ॥ तट्। तड्। तक्षौ। त
क्षः। तड्भ्याम्। तट्सु। गोरट्। गोरड्। गोरक्षौ। गोरक्षौ। गोरक्षः।
गोरड्भ्याम्। गोरट्सु। तक्षिरक्ष्योः संयोगान्तलोपई रूपेके॥ त
क्। तग्। तक्षौ। तग्भ्याम्। तक्षु। गोरक्। गोरग्। गोरक्षौ। गोर
ग्भ्याम्। गोरक्षु कलोपेकत्वमसिद्धम्। पिपक्। पिपग्॥ पि
पक्षौ। पिपक्षः। पिपग्भ्याम्। पिपग्भिः। पिपक्षु एवं विवक्। वि

सि॰च॰ना॰ ४४

वग।विवचौ।विवचः।विवग्भ्याम।विवक्षु।दिधक।दिधग
।दिधहौ।दिधहः।दिधग्भ्याम।दिधक्षु।सुपिसौ।सुपीर्भ्याम।सु
पीर्भिः।सुपीःषु।सुपीष्षु एवं सुतूः।सुतुसौ।सुतूर्भ्याम।सुतूः
षु।सुतूष्षु।विद्वान्।विद्वांसौ।विद्वांसः।हे विद्वन्।विद्वांसम
।विद्वांसौ।वसोर्वड॰।वसोर्व उत्वं प्राप्नोति प्रसारणे स्वरे तद्धित
पस्वरमतुप्छोपीकारि च।विदुषः।।विदुषा।विद्वत्सु।सेदिवा
न्।सेदिवांसौ।सेदिवांसः।वस्योत्वे ई उ नावः।सेदुषः।सेदि

वान्।मघवन्तौ।।मघवभ्याम।गुप।गुब।गुपौ।गुब्भ्याम।।तादृक्
।।तादृशौ।।तादृक्षु।।एवं मादृगादयः।नशः कौवा पादान्तेस्यादे
भसेव।।नक्।नग।नट्।नड्।नशौ नशः।नग्भ्याम।नड्भ्याम।।
नक्षु।नट्त्सु।विट्।विड्।विशौ।स्पृक्स्पृशौ।।हतस्पक उदकपू
र्वस्पनकुत्वम उदकस्पृट्।।दधृक्।दधृषौ।दधृक्षु।।रत्न
मुट्।रत्नमुषौ।रत्नमुषः।रत्नमुड्भ्याम।रत्नमुड्भिः।रत्नमुट्सु।।
रत्नमुट्त्सु।।पष।प्राब्दे निस्पम्बद्ध्वचनान्तः।जपपासो लुंक्

मन्।पुमांसम्।पुमांसौ।।पुंसोऽसुङ्) पुंसः।पुंसु।वधाः।वेधसौ।वे
धसः।हे वेधः।वेधोभ्याम्।।उशनसाम्।उशनस्पुरुदंशसोऽने
हसां सेरधेर्ङ भवति।उशना।उशनसौ।उशनसो धौनान्त
ताश्च दन्तावावाच्या।हे उशनन्।हे उशन।हे उशनः।उशा
नोभ्याम्।उशनस्सु।सौ सः।।अदसो दस्मसुः सोऽपरे।सनौ।
अदसः सेरौ भवति।असौ।दस्यमः।मादू।अदसो मात्स्वरस्य
उश्च ऊश्च भवति।अमू।जसी।एरीवद्बहुत्वे।अदसएकारस्य ई

र्भवति बहुत्वे।अमी।अमुम्।अमू।अमून्।अमुना।अमूभ्याम्
।अमीभिः।अमुष्मै।अमूभ्याम्।अमीभ्यः।अमुष्मात्।अमुष्य।
अमुयो।अमीषाम्।अमुष्मिन्।अमुयोः।अमीषु।इति हसान्ता
ः पुल्लिङ्गाः।।ः।। ः।।नहोधः।।नहो हस्य धो भवति धातोर्झ
सि नाम्नि स्वरसेपदान्ते च।उपानत्।उपानद्।उपानहौ।उ
पानद्भ्याम्।उष्णिक्।उष्णिहौ।उष्णिग्भ्याम्।द्यौः।दिवौ।द्यु
भ्याम्।द्युषु।गीः।गिरौ।गिरः।गीर्भ्याम्।गीर्षु।एवं पुर् धुरादयः।

चतस्रः। प्रियचत्वाः। प्रियचत्वारौ। हे प्रियचत्वः। इयं स्त्रियाम्
। इदमः। स्त्रियामियं सौ। इयम्। इमे। इमाः। इमाम्। अनया। आ
भ्याम्। अस्यै। अस्याः। अनयोः। आसाम्। अस्याम्। आसु। अ
न्वादेशे एनाम्। एने। एनाः। एनया। एनयोः। स्रक्। स्रजौ। स्र
ग्भ्याम्। स्रक्षु। समित्। समित्। समिधौ। समिन्ध्याम्।। स्या।
स्ये। स्याः। एवं यद् तद् एतद्। किम्। वाक्। वाचौ।। वाग्भ्याम्। वा
क्षु। ककुप्। ककुब्। ककुभौ।। ककुब्भ्याम्। ककुप्सु। त्वक्।

वद्भ्याम्।। सेदिवत्सु। ऊषिवान्। ऊषिवांसौ। ऊषिवांसः। ऊषिव
द्भ्याम्। ऊषिवत्सु। शुश्रुवान्। शुश्रुवांसौ। नुधातोः। शुश्रुवुषः। शु
श्रुवद्भ्याम्। शुश्रुवत्सम्प्रमहद्ध्वसादयर्यादधातोर्न्सेग
ह्यते तेने दन। सुहिन्। सुहिन्। सुहिंसौ। सुहिंसः। हे सुहिन्।
सुहिन्भ्याम्। सुहिन्सु। ध्वत्। ध्वद्। ध्वसौ। ध्वसः। ध्वद्भ्याम्।
ध्वत्सु। एवं स्रत्। स्रसौ। स्रद्भ्याम्। स्रत्सु। पुंसोऽसुङ्। पुंसोऽसु
ङादेशो भवति पुंसि पञ्चसु प्रोच्य।। पुमान्। पुमांसौ। पुमांसः। हे पु

सि·च·ना ६७

स्त्रीलिङ्गाः ॥ ❁ ॥ ❁ ॥ स्वनडुत् । स्वनडुही । स्वनड्वांहि पुनस्तद्व
त् । शेषं पुम्वत् । वाः । वारी । वारि । वार्भ्याम् । वार्षु । ऊनसे । विम
लद्यु । विमलद्दिवी । विमलद्दिवि । किम् । के । कानि । इदम् । इ
मे । इमानि । अन्वादेशे । एनत् । एने । एनानि । ब्रह्म । ब्रह्मणी । ब्रह्मा
णि । हे ब्रह्मन् । हे ब्रह्म । अहः । अहन्नशब्दस्य विसर्गो न वलिर
से पदान्ते च । अहः । अह्नी । अहनी । अहानि । अह्ना । अहोभ्या
म् । अहोभिः । कर्म । कर्मणी । एवं चर्म वर्म धन्वनादयः ।

दण्डि । दण्डिनी । दण्डीनि । स्रग्वि । स्रग्विणी । स्रग्वीणि । वाग्मि
म् । वाग्मिनी । वाग्मीनि । वहुवृत्रह । वहुवृत्रघ्नी । वहुवृत्रह
णी । वहुवृत्रहाणि । वहुपूष । वहुपूष्णी । वहुपूषणी । पूषा
णि ॥ वहूर्य्यम । वहूर्य्यमणी । वहूर्य्यम्णी । वहूर्य्यमणी । वहूर्य्यमा
णि । असृक् । असृजी । शसादौ वा असन् । असानि । अस्ना । अ
स्भ्याम् । ऊर्क् । ऊर्जी । ऊन्र्जि । वहूर्जो नुम्प्रतिषेधः । अन्ये
स्तु वा नुमम् ॥ वहूर्ज्जि । वहूर्न्ति । सत् । से । स्नानि । तत् । ते

सि॰च॰ना
४८

।तानि।यत्।ये।यानि।एतत्।एते।एतानि।अन्वादेशे।एनत्।
एने।एनानि।वेनित्।वेनिदी।वेनिदि।शेषं तुल्यं।चेछित्।चेछि
दी।चेछिदि।गवाक्शब्दस्य रूपाणि।क्लीबे ऽर्चागतिभेदतः
।असन्ध्यवगायमालोपैर्नवाधिकशतं स्मृतम्।स्वम्सुप्सु नव
षड्भ्यादौ षड्कैस्सुस्त्रीणि जश्शसोः।चत्वारि शेषे द[illegible]शकेन रू
पाणीति विज्ञावयः।।गवाक्।गवाग्।गोअक्।गोअग्।गो
ऽक्।गोऽग्।गवाङ्।गोअङ्।गोऽङ्।गोची।गवाञ्ची।गो

त्यञ्चौ।अक्।अञ्चौ।अपशब्दो नित्यं बहुवचनान्तः।आपः।अ
पः।।निदयाम्।अपशब्दस्य हत्वं भवति भादौ विभक्तौ।अद्भिः।
अद्भ्यः।अप्सु।दिक्।दिशौ।दिग्भ्याम्।दिक्षु।त्विट्।त्विड्।त्वि
षौ।दृक्।दृशौ।सहजुषत इति सजुः।सजुषौ।सजूर्भ्याम्।सजू
ःषु।आशीः।आशिषौ।आशीर्भ्याम्।आशीःषु।असौ।अमू।
अमूः।।अमुम्।अमू।अमूः।अमुना।अमूभ्याम्।अमुष्मै।अ
मुष्मात्।अमुयोः।अमीषाम्।अमुष्याम्।अमीषु।इति हसान्ताः

सि॰ च॰ ना
४९

नोऽवर्ण्णात्परस्य शतुर्नुम् नित्यमीकारेऽपि च ॥ पचत् । पचन्ती । पचन्ति । दीव्यत् ॥ दीव्यन्ती । दीव्यन्ति । स्वप् । स्वब् । स्वपी । न्सम्महत इति दीर्घः । स्वांपि । दीर्घो नेत्यके । स्वंपि । स्वपा । भिद्यामि । स्वद्भ्याम् । स्वब्भिः । जगत् । जगती । जगन्ति । महत् । महती । महान्ति । धनुः । धनुषी । न्सम्हर्वस्यशोर्दीर्घः । धनूंषि । हविः । हविषी । हवींषि । पयः । पयसी । पयांसि । वचः । पिपठीः । पिपठिषी । सपट्-न्तस्य स्मोनुम्न । पिपठिषि ।

सुपुम् । सुपुंसी । सुपुमांसि । अदः । अमू । अमूनि । इति हसान्ता नपुंसकलिङ्गाः ॥ ॥ त्वमहौ सिनासिसहितयोर्युष्मदस्मदोस्त्वमहौ स्मिस्येता वादेशौ भवतोऽयस्मासङ्ख्येन । त्वम् । अहम् । युवावौ द्विवचने ऽर्थवाचिनोर्युष्मदस्मदोर्युवावादेशौ भवतो विभक्तौ । आमो । युष्मदस्मद्भ्यां परस्येत्रोनाम भवति । युवाम् । आवाम् । यूयंवयं जसा । जसा सहितयोर्युष्मदस्मदोर्यूयंवयं भवतः । यूयम् । वयम् । त्वमदेकत्वे

सि·चं·ना
५०

।युष्मदस्मदोस्त्वन्मदौ भवत एकत्वेगम्यमाने। अम्शसौ। युष्म
दस्मदोर्हेनात्वम्भवति। अमिसकारे भिसिचपरे। त्वाम्। मा
म्। युवाम्। आवाम्। त्यदाद्यत्वे प्रसीतिदीर्घः। शसोनोनक्त
त्वः। युष्मान्। अस्मान्। त्वन्मदावादेशौकृते। टाङ्योः। युष्मद
स्मदोरेत्वं भवति टाङ्योः। त्वया। मया। युवाभ्याम्। आवाभ्या
म्। युष्माभिः। अस्माभिः। तभ्यंमह्यंङया। ङेसहितयोर्युष्मद
स्मदोस्तुभ्यंमह्यमेतौ भवतः। तुभ्यम्। मह्यम्। भ्यसभ्यम्॥

अन्वी। गोऽन्वी। गोवान्वी। गोअञ्चि। गोऽञ्चि। तिर्य्यकृति
रश्ची। तिर्य्यञ्चि। तिर्य्यङ्। तिर्य्यन्वी। तिर्य्यञ्चि। पचत्। पचती
।पचन्ति। पुनस्तद्वत्। पचानि। पक्वा। पचत्। शाकस्याम्। श
कुन्याम्। ददत्। ददती। ददन्ति। ददति। एवंजाग्रदादयः। तु
दत्। वादीयोश्शतुः। अवर्णान्तात्परस्यशतुर्वा नुमीका
रेऽपिच। तुदत्। तुदती। तुदन्ती। तुदन्ति। भात्। भाती। भान्ती।
भान्ति। अप्यपीनाम्नित्यम्। अप्रत्ययप्रत्ययसंबन्धि

सि·च·ना·
५१

युष्मासु। अस्मासु। समस्यमानेद्व्येकत्ववाचिनियुष्मदस्मदी
।समासार्थोऽन्यसंख्यश्चेद्युवावौत्वन्मदावपि।सिजस्ङेङ्
सुपरत आदेशाः स्युः सदैवते। त्वाहौसुपयूयवयौतुभ्यमह्यौ
तवममावपि २ एतेपरत्वाद्बाधन्तेयुवावौविषयेस्वके।
त्वन्मदावपिबाधन्तेपूर्वविप्रतिषेधेन तथा। ३। द्व्येकसंख्यः।
समासार्थोबहुर्थेयुष्मदस्मदी। तयोरद्व्येकतार्थत्वान्नयुवा
वौत्वन्मदौनच ४ त्वांमांवाऽतिक्रान्तइतिविग्रहे॥ अ

तित्वम्। अत्यहम्। गौणत्वेपियुष्मदस्मदोस्त्वदाद्यत्वंभव
ति। अतित्वाम्। अतिमाम्। अतियूयम्। अतिवयम्। अति
त्वाम्। अतिमाम्। अतित्वान्। अतिमान्। अतित्वया। अ
तिमया। अतित्वाभ्याम्। अतिमाभ्याम्। अतित्वाभिः। अ
तिमाभिः। अतितुभ्यम्। अतिमह्यम्। अतित्वाभ्याम्। अ
तिमाभ्याम्। अतित्वभ्यम्। अतिमभ्यम्। अतिमत्। अति
तव। अतिमम। अतित्वयोः। अतिमयोः। अतित्वाकम्।

अतिमाकम्। अतित्वयि। अतिमयि। अतित्वासु। अतिमासु
।युवामावां वातिक्रान्त इति विग्रहे। सिजसङेङस्सु प्राग्व
त्। अतित्वअयुवावो। युष्मानस्मान्वातिक्रान्त इति विग्रहे।
अतियुष्मात्। अयुष्माम्। अत्यस्माम्। सिजसङेङस्सु प्राग्व
त्। अतियुष्माम्। अत्यस्माम्। अतियुष्माम्। अतित्यस्माम्।
अतियुष्मान्। अत्यस्मान्। अतियुष्मया। अत्यस्म[illegible]। या
।युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थीद्वितीयानिस्तेमेवांनोवस्नसो

युष्मदस्मद्भ्याम्परो भ्यस अभ्यम् भवति। शाकानो भकारादित्व
म्यहत्स्यर्थः। युष्मभ्यम्। अस्मभ्यम्। ङ॰सिभ्यसोश्शत्तुः। ङ॰सि
साहचार्य्यात्पञ्चम्याभ्यस्गृह्यते। त्वत्। मत्। युवाभ्याम्।
आवाभ्याम्। युष्मत्। तवममङसा। ङ॰सासहितयोर्युष्म
दस्मदोस्तवममौ भवतः तव॥ मम। युवयोः। आवयोः सु
ङाम। सामाकम्। युष्मदस्मद्भ्यामपरः सामाकम भवति
युष्माकम्॥ अस्माकम्॥ त्वयि। मयि। युवयोः। आवयोः। यु

सि·कौ·ना
५२

वक्तव्याः॥ एकाख्यातं वाक्यम्। तेनेह न॥ ओदनं पच तव भवि
ष्यति॥ इह तु स्यादेव। शालीनां मोदनं ते दास्यामि। अन्वादे
शे वा। धाता ते तव वा भक्तोऽस्ति॥ अन्वादेशे नित्यम्। तस्मै ते ह
रये नमः। नादौ। वाक्यादौ पादादौ च वर्त्तमानयोर्युष्मदस्म
दोर्नैते। एकाख्यातं वाक्यम्। त्वामौ तु। वेदैरशेषैः संवेद्यो
ऽस्मान्कृष्णः सर्वदावतु। विशेष्यपूर्वं सम्बोधनेतरपूर्वं सम्बो
धने च विद्यमानात्सम्बोधनात्परयोर्नैते। देवास्मान् पा

हिन्हरे विभोऽस्मान्रक्ष सर्वदा॥ विशेष्यपूर्वात्तु। हरे कृपा
लो नः पा सर्वदा रक्ष देव नः। चादिभिश्च। च. वा. ह. अह. ए
व. एभिर्योगे नैते। आवयोर्वयोऽस्मे भो हरिर्मामेव रक्षतु।
अचाक्षुषज्ञानार्थधातुभियोगे न च। चेतसा त्वां समीक्षते।
भक्तस्तव रूपं ध्यायति। चाक्षुषज्ञाने तु। भक्तस्त्वा पश्यति च
क्षुषा। विद्यमानपूर्वात्प्रथमान्तात्परयोरन्वादेशेऽप्येते वा।
भक्तस्त्वमस्मद्धन्ते हरिस्त्वां त्रायते समो त्वामेति वा। चा

दर्निपातः।च॰वा॰ह॰अह॰एवं॰एवम्॰नूनम॰पृथक॰शश्व
त॰युगपत॰भूयस्॰नह॰हन्त॰विना॰नाना॰स्वस्ति॰अ
स्त॰दोषा॰नक्तम्॰मृषा॰मिथ्या॰मिथस्॰अथ॰अथो॰अ
हो॰ह्यस्॰श्वस्।उच्चैस्॰नीचैस्॰शनैस्॰ऋधक्॰ऋते॰प्रा
नात्॰दिवा॰रात्रौ॰सायम्॰चिरम्॰मनाक्॰ईषत्॰जोष
म्॰तूष्णीम्॰बहिस्॰अवस्॰समया॰निकषा॰अद्धा॰व
त्॰सामि॰सना॰सनत्॰सनात्॰तिरस्॰अन्तरा॰अन्त

युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थीद्वितीयासहितयोर्यथासङ्ख्यं
नामौ आदेशा भवन्ति।तत्रैकवचनेनसहितयोर्द्विवचनेनवा
नौ।बहुवचनेवस्नसौ।त्वामामा।अमासहितयोर्युष्मदस्मदो
स्त्वामाएतौ भवतः।श्रीशस्त्वावतुमापीह दत्तात्तेमेऽपि
शर्मसः।स्वामीतेमेऽपिसहरिःपातुवामपिनौविभुः १ सुखं
वान्नौ ददात्वीशः पतिर्वामपिनौहरिः॥ सोऽव्याद्वोनःशिवं
वोनोदद्यात्सेव्योऽत्रवःसनः॥ २ एकवाक्येयुष्मदस्मदादेशा

सि॰ च॰ ना॰ ५५ धाय॰ पाट्॰ प्याट्॰ अङ्ग॰ हे॰ है॰ भोः॰ अपे॰ ष॰ विषुवे॰
॰ अरे॰ एकपदे॰ हाक॰ मंक्षु॰ युत॰ अतः॰ श्रौषट्॰ वौषट्॰
इत्यादि॰ तत्रादिर्विभक्त्यर्थे निपात्यंते। तस्मिन्निति तत्र।
अस्मिन्नित्यत्र। यस्मिन्निति यत्र। कस्मिन्निति कुत्र। क्व॰
कुह॰ तेन प्रकारेण तथा। सर्वथा॰ कथम्॰ इत्थम्। अस्मा
दित्यतः। एतस्मादित्येतः। ततः। यतः॰ सर्वतः। कुतः। बहु
तः। सार्वविभक्तिकस्तसिरित्येके। आदितः। मध्यतः। अन्त

तः। पूर्वस्मिन्निति। पुरः। पुरस्तात्। अधस्तात्। उपरि।
उपरिष्टात्॰ परस्मिन्निति परेण दक्षिणेन। दक्षिणा। दक्षि
णतः उत्तरतः। दक्षिणस्यां दिशि दूरे दक्षिणाहि॰। रा
जाधीने राजसात्। सर्वं भस्म भस्मसात्। ऊनी। ऊननी
। उननी। विस्ताराङ्गीकारयोः। सद्य आदिः काले। समा
नेऽह्नि सद्यः। अद्य। अधुना। इदानीम्। तस्मिन्काले त
दा। यदा। कदा। सदा। सर्वदा। एकदा। अन्यदा। सपदि

सि॰चं॰ना॰
५६

।साम्प्रतम्।झटिति।तूर्णम्।आशु॰शीघ्रम्॰पूर्वेद्युः।परेद्युः
।परेद्यवि।ऐषमः।परुत्।परारि।अन्येद्युः।अन्यतरेद्युः।उ
भयेद्युः।तर्हि।यर्हि।कर्हि।एतर्हि।प्रादिरुपसर्गः।प्र।प
रा॰अप॰सम्॰अनु॰अव॰निस्॰निर्॰।दुस्॰दुर्॰।
अभि॰वि॰अधि॰सु॰उद्॰नि॰प्रति॰अति॰परि।अपि॰
उप॰आङ्॰श्रत्॰अन्तर्॰प्रादुर्॰प्राग्धातोः॥उपसर्गा
धातोः प्राग्प्रयोक्तव्याः।तदसमयम्।चादिरव्ययसंज्ञं भ

रेण॰सहसा॰अलम्॰वषट्॰क्षमा॰विहायसा॰पुरा॰
मिथो॰प्रायस्॰मुहुस्॰सार्द्धम्॰साकम्॰नमस्॰हिरु
क्॰धिक्॰मा॰माङ्॰स्वर्॰अन्तर्॰प्रातर्॰पुनर्॰
सनुतर्॰यावत्॰तावत्॰स्वाहा॰स्वधा॰तथाहि॰ख
लु॰किल॰सुष्ठु॰दुष्ठु॰आदह॰उपसर्गस्वरविभक्ति
प्रतिरूपकाश्च।अवदत्तम्॰अहंयुः।हे॰तौ॰अ॰आ॰
इ॰ई॰उ॰ऊ॰ए॰ऐ॰ओ॰औ॰पशु॰शुकम्॰यथाक

नाद्टाप्प्रत्ययो भवति॥ सर्वा॥ माया॥ अजादेष्व। अजा। एडका
।अश्वा। चटका। मूषिका। बाला। वत्सा। होडा। मन्दा। विलाता
सम्फला। भस्त्रफला। अजिनफला। शणफला। पिण्डफला। स
त्पुष्पा। प्राक्पुष्पा। प्रत्यक्पुष्पा। काण्डपुष्पा॥ प्रान्तपुष्पा। ए
कपुष्पा। शूद्रा। क्रुञ्चा। उष्णिहा। देवविशा। ज्येष्ठा कनिष्ठा मध्य
मेति पुंयोगेऽपि। अमूला॥ इत्यादि। पादो वाई पृ द्विपदी॥ द्विपा
द। काप्यतः। कापि परे पूर्वस्याकारस्येकारो भवति। कारि

का। पाचिका। पाठिका। अतः किम्। नौका। क्षिपकादीनां नं
क्षिपका। ध्रुवका। कन्यका। चटका। एका। सका॥ अधित्यका
।तारका॥ ज्योतिषि। अन्यत्र तारिका॥ वर्णकातन्तवे वर्णिका
न्या॥ वर्त्तका शकुनौ प्राचाम्॥ उदीचां तु वर्त्तिका। अष्टका।
श्राद्धे। अष्टिकान्या। क्वचिद्वा। सूतका। सूतिका। पुत्रका। वृन्दा
रका। वृन्दारिका। आर्य्यका। आर्य्यिका। चटकका। चटकिका
। निर्भस्त्रका निर्भस्त्रिका। एषका। एषिका। अजका। अजिका

ज्ञका। ज्ञिका। द्वके। द्विके। निस्वका। निस्विका। इत्वोवा। का
पिपरेतरादेश्च पूर्वस्येत्वोवा। गङ्गाका। गङ्गका। गंगिका। न
दिका। श्रेयसितरा। श्रेयस्तरा। वाग्रहणं देवसन्धक्षरणा।
न। गोका। नौका। न्नपईम्। दण्डिनी। द[illegible]नी। मघोनी। शु
नी। यौंस्मी स्त्रैणी। चौनी। हर्त्री। यस्य लोपः। इवर्णावर्णयोर्लो
पो भवति तद्धितस्य स्वरे यकारे ईपि च। औपगवी। ऐन्द्री। ईप्य
नोऽल्लोपः। राज्ञी। द्विदाम्नी। ष्टुत्व। षकारटकारठकारश्च

वति। न तु शब्दनिर्देशे। त्काद्यन्तं त्व। त्का कप्। तुम्॰ णम्॰
धा॰ त्रि॰ शस्॰ वत्॰ कृत्वस्॰ सु॰ आम्॰ इत्याद्यन्तमव्यय
संज्ञं भवति॥ अव्ययाद्विभक्तेर्लुक्। सदृशं त्रिषु लिङ्गेषु स
र्वासु च विभक्तिषु। वचनेषु च सर्वेषु यन्न व्येति तदव्ययम्।
वष्टि भागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः। आपं चैव हलन्ता
नां यथा वाचा निशा दिशा॥ वगाहः। पिधानम्। इत्यव्ययानि
॥ ॥ आवतः स्त्रियाम्। अकारान्तान्नाम्नः स्त्रियां वर्त्तमा

सि॰च॰ना॰ ५६

स्त्रियामीप्। नदी। गौरी। सरसी। सखी। अशिश्वी। अनड्वाही। अनडु
ही। इत्यादि। अनन्त्यवयोवाचिनोऽदन्तात्स्त्रियामीप्। कुमारी। कि
शोरी। वधूटी। चीरराटी। तरुणी। तलुनी। अदन्तात्किम्। शिशुः
ऊधोऽन्तस्य बहुव्रीहेर्नङ् स्त्रियाम्। कुण्डोध्नी। घटोध्नी। अस्तूध्नी।
वयोवाचिनो हायनस्येप्। त्रिचतुर्भ्यां हायनस्य णत्वम्। त्रिहाय
णी। चतुर्हायणी। इन्द्रादेरानीप् स्त्रियां पुंयोगे। इन्द्राणी। वरुणा
नी। भवानी। शर्वाणी। रुद्राणी। मृडानी। आचार्य्याद् णत्वम्। आचा

र्य्याणी। हिमारण्ययोर्महत्त्वे। महद्धिमं हिमानी। महदरण्यम्। अर
ण्यानी। यवाद्दोषे। दुष्टो यवो यवानी। यवनाल्लिप्याम्। यवनानी। मा
तुलोपाध्यायाभ्यां वा। मातुलानी। मातुली। उपाध्यायानी। उपाध्या
यी। समाहारे ईप् गुणश्च। द्वयी। त्रयी। अर्य्यक्षत्रियाभ्यामाये स्मो वा
स्वार्थे। अर्य्याणी। अर्य्या। क्षत्रियाणी। क्षत्रिया। उपाध्यायानी। उपा
ध्याया। पुंयोगे च। अदन्तात्स्त्रियामिप्। शूद्री। गणकी। पालका
न्तान्न। गोपालिका। अश्वपालिका। सूर्य्याद्देवतायामाप्। सू

सि॰च॰ना॰
६९

र्य्यसपत्नी। देवतास्पर्धा। अप्रमास्तनी। जातेरयोपधात्। जातिवाचि
नोऽकारोपधादकारान्तात् स्त्रियामीप्प्रत्ययो भवति॥ महिषी।
हंसी। योपधात्तु। क्षत्रिया। वैश्या। क्वचिन्न। वलाका। गवयहयमु
कयमनुष्यमत्स्यानामनिषेधः। गवयी। हयी। मुकयी। हलस्तद्धि
तपस्येयिलोपः॥ मनुषी। ईपि मत्स्यस्य यलोपः। मत्सी। सूर्याग
स्त्ययोर्नीयेईपि च। अगस्ती। तिष्यपुष्ययोर्नक्षत्राणि यलोपः॥
तैषी। पौषी। जानपदादिभ्योऽर्थविशेषे ईप्। जानपदी वृत्तिश्चे

कारानुबन्धात्स्त्रियामीप्प्रत्ययो भवति। ष॰ वराकी। ट॰ कुरुचरी।
उरुद्वयसी। ऊरुदघ्नी॥ ऊरुमात्री। इत्वरी। उ॰ गोमती। विदुषी। ऋ॰
पचन्ती। दीव्यन्ती। तुदती। तुदन्ती॥ प्राची॥ प्राञ्ची। प्रतीची। प्र
त्यञ्ची। उदीची। उदञ्ची। तिरश्ची। तिर्यञ्ची। स्तनन्धयी। मन्नन्ता
न्नेप्। सीमा। सीमानौ। दामा। दामानौ। अन्नन्ताद्बहुव्रीहेर्न्नी। ब
हुपञ्चा। डाप्वा। सीमा॥ सीमे। सीमाः। दामा। दामे। बहुपञ्चा।
बहुपञ्चे। उपधालोपिनो वेप्। बहुराज्ञी। बहुराजानौ। नदादेः

सि·च·ना·
५१

तक्तान्तात्। ऊरुभिन्नी। जातान्तान्न। दन्तजाता। अस्वाङ्ग
पूर्वपदाद्वा। सुरापीती। सुरापीता। पाणिगृहीती भार्य्याया
म्। अन्या पाणिगृहीता॥ क्रीतात्करणादेः। वस्त्रक्रीती। क्व
चिन्न। धनक्रीता। क्तादल्पाख्ये। अभ्रविलिप्ती द्यौः। चन्दनलि
प्तान्या। स्वाङ्गाद्वा॥ स्वाङ्गवाचिनो ऽदन्तादसंयोगोपधादु
पमार्जनाद्वा स्त्रियामीप्। सुमुखी। सुमुखा। सुकेशी। सुके
शा। नासिकोदरौष्ठजंघादन्तकर्णशृङ्गाच्च। तुङ्गनासिकी।

। तुङ्गनासिका। मन्दोदरी। मन्दोदरा॥ विम्बोष्ठी॥ विम्बोष्ठा।
सुजंघी। सुदन्ती। सुकर्णी। सुशृङ्गी। अङ्गगात्रकण्ठपुच्छा
त्। स्वङ्गी। सुगात्री। सुकण्ठी। सुपुच्छी॥ पदेस्वङ्गेत्यादि। क
वरमणिविषशरेभ्यः परात्पुच्छान्नित्यम्। कवरपुच्छी। मणि
पुच्छी। विषपुच्छी। शरपुच्छी। उपमानात्पक्षपुच्छाभ्याम्।
श्येनपक्षी। श्येनपुच्छी। नक्रोडादिबह्वचनात्। कल्याण
क्रोडा। सुजघना॥ सहनञ्विद्यमानपूर्वान्न। सकेशा।

सि·व·ना·
५६२

अकेशा। विद्यमाननासिका। नखमुखात्संज्ञायाम्। शूर्प
णखा। गौरमुखा। संज्ञायां किम्। ताम्रमुखी कन्या। वोर्गु
णात्। उदन्ताद्गुणवाचिनो वा स्त्रियामीम्। पट्वी। पटुः। बह्वी
। बहुः। खरुसंयोगोपधान्न। खरुः। पाण्डुः। कृदिकारादक्ति
नः वा॥ नाडी। रात्रिः। शकटीः। शकटी। अक्तिर्षात्किम्। कृति
। अजननिः। पद्धत्यादिभ्यो वा। पद्धती। पद्धतिः। एवमग्न्यादिः
। मनुपूतक्रतुवृषाकप्यग्निकुसितकुसिदानामैदादेश

त। अमाजानपदा। कुण्डी अमत्रं चेत्। कुण्डान्या। गोणी आ
वपने। गोणान्या। स्थली अकृत्रिमायाम्। स्थलान्या। भाजी श्रा
णा चेत्। भाजान्या। नागी स्थूला चेत्। नागान्या। काली वर्ण
श्चेत्। कालान्या। नीली ओषधिप्राणिनोः। नीलान्या। संज्ञा
यां वा। नीली। नीला। कुशी अयोविकारे। कुशान्या। कामु
की मैथुनेच्छायाम्। कामुकान्या। कबरी केशविन्यासे। क
बरान्या॥ शोणाद्वा। शोणी। शोणा। बह्वादेर्जातिपूर्वपदा

सि.कौ.ना.
५२

अजातेर्ङीष्। दासी। अवन्ती। कुन्ती। ऊतङ्। उदन्ताद्योप
धान्मनुष्याजातिवाचिनस्त्रियामूङ्प्रत्ययः। कुरूः। अयोपधा
त्किम्। अध्वर्युः स्त्री। पङ्गोश्च। पङ्गूः। श्वशुरस्योकाराकार
लोपश्च। श्वश्रूः। उपमानवाचिपूर्वपदादूरूत्तरपदा
दः। करभोरूः संहितशफलक्षणवामसहितसहादेश्चानौ
पम्येऽपि। संहितोरूः। शफोरूः। लक्षणोरूः। वामोरूः। सं
हितोरूः। सहोरूः। नृनरयोर्वृद्धिश्च॥ नारी। यूनस्ति

। युवन्शब्दात्तिप्रत्ययः युवतिः॥ इति स्त्रीप्रत्ययाः॥ लिङ्गार्थे।
प्रथमा॥ नामार्थमात्रे लिङ्गमात्राऽऽधिक्ये च प्रथमा विभक्तिः
नियतोपस्थितिको नामार्थः। उच्चैः। नीचैः। कृष्णः। श्रीः। ज्ञानम्।
द्रोणः। खारी। आढकम्। एकः। द्वौ। बहवः। अलिङ्गाश्च नामा
र्थमात्र इत्यस्योदाहरणम्। अनियतलिङ्गास्तु लिङ्गमात्राधि
क्ये इत्यस्य। तटः। तटी। तटम्। आमन्त्रणे च। अभिमुखीक
रणे प्रथमा॥ हे देव। हे देवौ। हे देवाः। ङोस्त्वौ सम्बोधने।

भवद्भगवदघवतोवानिपात्साधौ। भोहरे। भगोनमस्ते। अघोया-
हि। शेषाः कार्य्यैकर्तृसाधनयोर्हीनपात्रेविशेषावधौसंबन्धा
धारनावयो। द्वितीयाद्याविभक्तयः। एष्वर्थेषु भवति॥ कार्य्ये
कर्म्मकारके द्वितीया॥ कटंकरोति काष्ठकोटंपंथपश्यतिबा
लुकः। राज्यंप्राप्नोतिधर्म्मिष्ठस्सोमसुनोतिशोमपाः॥ ९। कर्तृ
रिकरणेचतृतीया॥ भिन्नप्रकारेणनामेणरावणोलोकराव
णः। कराघ्नेणविद्धिस्मैपिबाननेषुधस्तेपुन॥ १। दानपात्रे

ईश्वरस्त्रियांपुंयोगे। भूतकृतायी। कुसितायी। कुसिदायी। वृषा
कपायी। अग्नायी। मनोनैऔवा। मनावी। मनायी। मनुः। पत्या
दयःनिपात्याः। पत्नी॥ सपत्नी। एकपत्नी। वीरपत्नी। क्वचिद्वा
वृद्धपत्नी। वृद्धपतीः। वृषलपत्नी। वृषलपत्तिः। गर्भिनर्त्तृयोगे
पत्ताविधिमेते। अन्तर्वत्नी। पतिवत्नी। प्रभत्र। अन्तर्वती। पतिव
ती। एता। एनी। हरिता। हरिणी। रोहिता। रोहिणी। श्येता। श्ये
नी। असिता। असिक्नी। पलिता। पलिक्नी। इत्यादि। इतोमनु

सञ्जतेनिर्द्धारणस्वाम्यादिनिष्व एतैर्योगेद्वितीयाद्याविभक्त्
य। विनामायंसर्वफलति। अन्तरेणहरिंकिं।जीवितेन॥अ
न्तरात्वांमांहरिः॥जपमनुप्रावर्षत्॥अनुहरिंसुराः॥मक्रोद्ध
निमन्ति॥उपहरिंसुराः। नदीमन्ववसितासेना॥अभितिदेवा
नकृष्ण॥अभितोग्रामम्। सर्वतोनगरम्॥धिग्जाल्मम्।उपर्यु
परिपर्वतम्।अध्यधिलोकम्।अधोधिसुखम्।अधोऽधो
लोकम्।उभयतःकृष्णम्।एवंपरितः।समयानिकषाहाप्रतिप
नियोगेऽपि॥कालाध्वनोर्नैरन्तर्ये॥मासमधीते॥क्रोशंपर्व
तः॥मासंगुडधानाः।मासंकल्याणि॥क्रोशमधीते।क्रोशंकुटि
लानदी।नैरन्तर्येकिं।मासस्यद्विरधीते।क्रोशस्यैकदेशेपर्वतः
अधिपूर्वाणांशीङ्स्थासामाधारःकर्म।अधिनिर्द्र्यस्यवि
शेःउपान्वध्याङ्पूर्वस्यवसः।अधिशेते॥अधितिष्ठति।
अध्यास्तेवावैकुण्ठंहरिः।अभिनिविशते॥सन्मार्गम्॥

सि· च· ना·
६५

उपवसति ॥ अनुवसति ॥ अधिवसति ॥ आवस-
ति वा वैकुण्ठं हरिः ॥ नाभुक्त्यर्थस्य ॥ वने उपवस-
ति ॥ इत्यादि ॥ सहादियोगे तृतीया ॥ सह शिष्ये-
णागतो गुरुः ॥ एवं साकं सार्द्धं समं योगेऽपि ॥
येनाङ्गविकारः ॥ येनाङ्गेन विकृतेन ना

चतुर्थी ॥ वेदविद्भ्यो गां ददाति। क्रीयमाणमाप्नोतीति चापि चतुर्थी
। पत्ये शेते। विश्लेषो विनाशस्तस्य विधौ पञ्चमी। द्रोमवतोऽवतर
ति गङ्गा। धावतोऽश्वात् पतति तु। संबन्धे षष्ठी। नातः पुत्रः। आधा
रे सप्तमी। औपश्लेषिकः सामीपिको ऽभिव्यापको वैषयिको नै
मित्तिकश्चौपचारिकश्चेति ॥ कटे आस्ते। कटे शेते कुमारोऽसौ च
टे गावः सुसेरते। तिलेषु विद्यते तैलं दिक्षु ब्रह्मास्ति परम।
युद्धे संनह्यते धीरो ऽगुल्यग्रे करिनिर्णताशतं ॥ क्रियालक्षणत्वा
वस्तत्रापि सप्तमी ॥ वर्षति देवे घोरो पातः ॥ विना सहनम

सि॰च॰ना
५९

मी॥ हिमवतोऽवतरति गङ्गा॥ धावतोऽश्वात्पतति॥ सम्बन्धे षष्ठी
राज्ञः पुरुषः॥ आधारे सप्तमी॥ औपश्लेषिकः सामीपिको ऽभिव्याप
को वैषयिको नैमित्तिकश्चौपचारिकश्चेति षोढाधारः॥ कटे शे
ते कुमारोऽसौ वटे गावः सुशेरते॥ तिलेषु विद्यते तैलं हृदि ब्रह्मा
मृतं परम्॥ युद्धे सन्नह्यते धीरोऽङ्गुल्यग्रे करिणां शतम्॥ क्रिया
लक्षणं भावस्तत्रापि सप्तमी॥ वर्षति देवे चौर आयातः॥ वि
नासहनमस्कारैस्तेनिर्धारणस्वाम्यादिनिष्ठ॥ पृथग्योगे द्वि

तीया वा विना कृपः॥ विनादियोगे द्वितीया॥ विना पापं सर्वफल
ति॥ अन्तरेणाक्षिणी किं जीवितेन अन्तरा त्वां मां हरिः॥ जप
मनुप्रावर्षत्॥ अनु हरिं सुराः॥ अन्को हरिमिति॥ उप हरिं सु
राः॥ नदीमन्ववसिता सेना॥ प्रति देवान् कृष्णः॥ अभितो ग्रा
मम्॥ उभयतः कृष्णम्॥ एवं परितः समया निकषा हा प्रतिपरि
योगेऽपि॥ कालाध्वनोर्नैरन्तर्ये॥ मासमधीते॥ क्रोशं पर्व
तः॥ मासं गुडधानाः॥ मासं कल्याणी॥ क्रोशमधीते॥ क्रोशं

सि·च·ना·
५८

कुटिला नदी॥ नैरन्तर्य्ये किम्॥ मासस्याद्धिरधीते॥ क्रोशस्यै
कदेशे पर्वतः॥ अधिपूर्व्वाणां शीङ्स्थासामाधारः॥ कर्म्म॥
अधिनिपूर्व्वस्य विशः॥ उपान्वध्याङ्पूर्व्वस्य वसः॥ अधिशेते॥ अ
धितिष्ठति॥ अध्यास्ते वा वैकुण्ठं हरिः॥ अभिनिविशते सन्मा
र्गम्॥ उपवसति॥ अनुवसति॥ अनुवसति॥ अधिवसति॥
आवसति वा वैकुण्ठं हरिः॥ नानुभक्षार्थस्य॥ वने उपवसति॥
इत्यादि॥ सहार्थयोगे तृतीया॥ सह शिष्येण आगतो गुरुः॥ ए

वमेव सम्बन्धाधारभावयोः॥ द्वितीयाद्याविभक्तयः पञ्चस्वर्थेषु भ
वन्ति॥ कार्य्ये कर्म्मकारके द्वितीया॥ कटं करोति कान्तू कोरू
पं पश्यति वा सुधीः॥ राज्यं प्राप्नोति धर्म्मिष्टः सोमं सुनोति सोम
याः॥ ६॥ कर्त्तरि करणे च तृतीया॥ त्रिभवनं प्रपूरेण रामेण राव
णो लोकरावणः॥ कराग्रेण विद्वीर्णः पि वानरैर्युध्यते पुनः॥
दानपात्रे चतुर्थी॥ वेदं विदे गां ददाति॥ क्रियपायमाप्नोति
तत्रापि चतुर्थी॥ पत्ये शेते विश्लेषो विनाशस्तस्यावधौ पञ्च

सि·च·ना
५७

स्य॥ एधेनसदृशः॥ फलप्राप्तौकालाध्वनोरत्यन्तसंयोगेतृतीया
॥ अह्नाक्रोशेनवानुवाकोऽधीतः॥ फलप्राप्तौकिम्॥ मासम
धीतोनायातः॥ अशिष्टव्यवहारेदाणः प्रयोगेचतुर्थ्यर्थेतृती
या॥ दास्यासंयच्छतेकामुकः॥ धर्मेतु॥ भार्यायैसंयच्छति॥ न
मआदियोगेचतुर्थी॥ नमोनारायणाय॥ एवंस्वस्तिस्वाहास्व
धालंवषड्योगेच॥ उपपदविभक्तेः कारकविभक्तिर्बली
यसी॥ नमस्करोतिदेवान्॥ प्रजादियोगेषष्ठ्यपि॥ नोजनाय भो

जनस्यवाप्रभुस्समर्थः शक्तः॥ कुसमापहकुस्मस्यवामदुम्भडंकु
शलंसुखेभ्यापुष्पमर्थः प्रयोजनम्बाभूयात्॥ तुमर्थआतुमि
योगेप्रीयमाने॥ हरयेरोचतेभक्तिः॥ श्लाघह्नुङ्स्थाशपांज्ञीप्स्य
योगेबोधयितुमिष्टे॥ गोपीकृष्णायश्लाघते॥ ह्नुतेतिष्ठतेशपते
वा॥ धारेरुत्तमर्णः॥ भक्तायधारयतिमोक्षंहरिः॥ स्पृहेरी
प्सितः॥ पुष्पेभ्यः स्पृहयति॥ क्रुधद्रुहेर्ष्यासूयार्थानांयंप्रतिको
पः॥ तत्र॥ हरयेक्रुध्यतिद्रुह्यतिईर्ष्यतिअसूयति॥ इत्या

सि॰च॰ना॰
७८

दि॥ अंतेऽप्रादियोगपक्षमी॥ ऋतेज्ञानान्नमुक्तिः॥ अन्योगृहा
द्धिहारः॥ आपह्वनात्॥ इतरोग्रामात्॥ भिन्नः कृष्णात्॥ पूर्वो
ग्रामात्॥ प्राग्ग्रामात्॥ दक्षिणाग्रामात्॥ विनाकृष्णात्पृथक्
नानावा॥ उपाध्यायादधीते॥ ब्रह्मणः प्र[illegible]जाः प्रजायन्ते॥
वनाद्ग्रामोयोजने॥ कार्त्तिक्याआग्रहायणीमासे॥ अपहरेःपरि
हरेरानुक्तेः संसारः॥ प्रद्युम्नः कृष्णात्प्रति॥ तिलेभ्यः प्रति
यच्छतिमाषान्॥ हेतौतृतीयापञ्चम्यौ॥ जाड्याज्जाड्येनवाब

[illegible]॥ येनाङ्गविकारः॥ [illegible]
दिः नोविकारोऽस्मेतेनतस्त्वृतिया[illegible]॥ अक्ष्णाकाणः॥ अङ्गिवि
कारः किम्॥ अक्षिकाणमस्य॥ कथंचित्प्रकारंप्राप्तस्यलक्षणे
॥ जटाभिस्तापसः॥ प्रकृत्यादिभ्यश्च॥ प्रकृत्याचारुः॥ प्रायेण
याज्ञिकाः॥ गोत्रेणगार्ग्यः॥ समेनैति॥ विषमेणैति॥ द्विद्रोणेन
धान्यंक्रीणाति॥ सुखेनदुःखेनयाति॥ दिवः करणंकर्मसंज्ञं
स्यास्यात्॥ अक्षैरक्षान्वादीव्यति॥ तुल्यार्थैर्योगे॥ कृष्णेनतु

सि॰च॰ना
७१

कृष्णस्य कृतिः॥ जगतः कर्त्ता कृष्णः॥ गुणकर्मणि वा॥ नेताश्वस्य
ग्रामं ग्रामस्य वा॥ उभयप्राप्तौ कृति कर्त्तरि षष्ठी न॥ आश्चर्यो ग-
वां दोहो ऽगोपेन॥ स्त्रीप्रत्यययोरकाकारयोर्योगे नोक्रम्॥ भ-
दिका विभित्सा वा रुद्रस्य जगतः॥ शेषे कृति वा॥ शब्दानामनु-
शासनमाचार्येण चार्यस्य वा॥ वर्त्तमानाधारार्थक्तस्य योगे
षष्ठी॥ राज्ञां मतः॥ बुद्धः॥ पूजितो वा॥ इदमेषामासितम्॥ क्ता-
दौ तु॥ कुर्वन्॥ कुर्वाणः॥ कृतवान्॥ जक्राणः॥ चक्रिर्वासु-

कः॥ स्तोकात्स्तोकेन वा मुक्तः॥ दूरान्तिकयोर्योगे षष्ठ्यपि॥ ग्राम-
दूराद्दन्तिकाद्वा॥ इत्यादि॥ निर्द्धारणे षष्ठीसप्तम्यौ॥ क्रियागुण-
जातिसंज्ञाभिस्समुदायात्पृथक्करणं निर्द्धारणं ततस्ततः
षष्ठीसप्तम्यौ॥ क्रियापराणां क्रियापरेषु वा भगवदाराधकश्श्रे-
ष्ठः॥ गवां गोषु वा कृष्णा सम्पन्नक्षीरा॥ नृणां नृषु वा ब्राह्मणः
श्रेष्ठः॥ छात्राणां छात्रेषु वा मैत्रः पटुः॥ स्वाम्यादियोगे षष्ठीसप्त-
म्यौ॥ गवां गोषु वा स्वामी॥ अधिपतिः॥ ईश्वरः॥ दायादः॥ अस-

सि॰ चं॰ ता॰ ७४

तः॥ प्रतिः सर्वोऽश्वनादराधिकेरक्षिपाल्लह्येऽवषष्ठीसप्तम्यौ॥ नु
द्दत्तिनुदतो वाघाद्वाजीत्॥ आयुक्तकुशलाभ्यां योगे षष्ठीसप्त
म्यौ तात्पर्य्ये॥ आयुक्तः कुशलो वा हरिपूजनस्य हरिपूजने॥
साधुनिपुणाभ्यां पूजायां सप्तमी॥ मातरि साधुः निपुणो वा॥ प्र
सितोत्सुकाभ्यां योगे तृतीयासप्तम्यौ॥ प्रसित उत्सु॥ श्री॥ ॥ को
वा हरिणा हरौ वा॥ साध्वसाधुप्रयोगे सप्तमी॥ साधुः कृष्णो मा
तरि असाधुर्मातुले॥ निमित्तात्कर्मयोगे सप्तमी॥ चर्म्मणि

द्वीपिनं हन्ति दन्तयोर्हन्ति कुञ्जरम् केशेषु चमरीं हन्ति सी
म्नि पुष्कलको हतः॥१॥ क्तस्येन्नन्तस्य कर्म्मणि॥ अधीती व्या
करणे॥ तादर्थ्ये चतुर्थी॥ संपमायभुक्तं धत्ते नरो धर्म्माय संयम
म्॥ धर्म्मो मोक्षाय मेधावी धनं दानाय भुक्तये॥१॥ तुमोऽप्रयुक्त
स्य कर्म्मणि॥ फलेभ्यो याति॥ क्यप्लोपे कर्म्मण्याधारे च पञ्च
मी॥ हर्म्यात्प्रेक्षते॥ आसनात्प्रेक्षते॥ कृत्कार्ययोरक्तादेः कृ
त्ति षष्ठी॥ कर्त्तरि कार्ये च षष्ठी क्तादिवर्ज्जिते कृत्ति प्रयुज्यमाने

चतुर्थी॥वेदंविदेगांददाति

126
―
8

इति सिद्धान्तचन्द्रिका

X